

ГОРДІЙ КОЦЮБА

р Ш16 (2-4к)
к К75

СВЯТО ^{НА} БУДНЯХ

КНИГОСПІЛКА

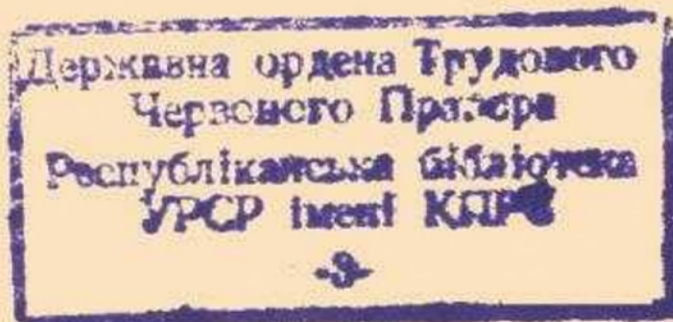
A531076

ГОРДІЙ КОЦЮБА

СВЯТО НА БУДНЯХ

ОПОВІДАННЯ

2625826

КНИГОСПІЛКА

[991 79].

elib.nplu.org

Державний Трест „Київ-Друк“, 8-ма друкарня,
вул. Л. Толстого ч. 5.

Укрголовліт 1786(3047) 1927 1129. 4.000

СВЯТО НА БУДНЯХ.

1.

В губерніяльному відділі освіти, як і в інших: діловоди, машиністки, завканци, секретарі, інспектори, замзав і зав, а ще вихідні, вхідні, реєстри, протоколи, анкети, накази і діла, діла, діла.

В губерніяльному відділі освіти, як і в інших, праця ведеться до 4-х, а влітку до 3¹/₂. Теперечки весна, Теплою Олексія вже минуло і паризьку комуну відсвяткували.

Теперички урядовий день вже на закінченні, за четверту годину звернуло, діловоди реєстри у шафи, під замки та й були сьогодні. Остання машиністка—ундєрвуда в чехолі, взявши контрольну марку число 60, подалася на вулицю.

Тов. Сидор ще в кабінеті. Очі в листах, а думи в резолюціях, що синій олівець виводить на листах.

...Чи не час, бува, товаришу Сидоре, складатися вам, у відділі порожньо, всі пошабашили.

Тов. Сидор хитає головою, неначе від набридлої мухи відганяючись, і далі:

...У Жуках завідувателька школою Мар'яненкова, жінщина сучасна, в ногу іде з жовтневими завоюваннями робочих мас і педагогіки: комнезаможу не цурається і лікнеп ліквідує.

...А в Свинківці волинка. Учительку Мотузівну думають перевести в сусіднє село, а вона руками й ногами проти. Вони, каже, цеб-то райвідділ, хочуть мене з чоловіком розлучити проти волі, а цього, мовляв, по советським правам не помагається.

...У Ковереній.

Шелестіли ще папери під руками й нервово стрибав оливоць, як за дверима розійшлися чітким боєм стінні дзигарі. Сколихнувши тишу спорожнілих кімнат, прокотився один удар, другий, третій. От затих в коридорах останній.

Тов. Сидор відриває очі від столу і зводить до дверей.

— От тобі й маєш!—п'ята година уже. Треба, значить, збиратись, а то ще запізнишся.

Склавши до купи папери з резолюціями, всунув у стіл, а нечитані — в теку і заспився.

— Там, мабуть, чекають.

Зробив крок до дверей і раптом спинився.

— А куди ж іти? — перепитав, задумавшись, — де треба бути раніш? О 5-й збори в залізничних майстернях. І додав: там пак завтра. У губвиконкомі нарада в справі боротьби з дитячою безпритульністю? Ні — пригадав — і це перенесено надалі. Так куди ж саме?

Постоявши хвилинку, витяг з кешені записну книжку. Перегорнув низку сторінок і спинився на пам'ятці 3 квітня.

„Засідання комісії в справі ліквідації неписьменности“ — побіг швидко по рядках.

„Засідання комісії в справі боротьби з дитячою безпритульністю“.

„Засідання підшефної комісії“.

„Зговоритись з тов. Свидерською про касу взаємодопомоги“.

„Засідання“...

Кидаючи короткі зауваження — відбулося, зроблено, перенесено, — запнувся на останньому рядкові.

— Що за чортovinня! — здвигнув плечима, з голови чи що вискочило, так цього-ж не бувало ніколи.

Поклавши записну книжку на стіл, уставивсь очима в якусь точку на стіні. Там, здавалося, як у фокусі чарівного лихтаря, відби-

лись події кількох днів: засідання, наради, збори, комісії. Пригадалися шматки промов і дискусій, навіть тембр голосу, трошки захриплий, натовлений, як застуджений, що ним говорив, або краще скрипів на засіданні ком'ючейки третього дня. І все таки порожнім лишався цей вечір.

Рисочка подиву відбилась на лиці. Він розгублено ходив по кабінету, нервово кусаючи нігті.

— А може—блїмнула думка,—на сьогодні нічого не лишилось? може це вільний вечір випадає?—і зникла полохливо. Ого-го, чого закортіло!—цього, товаришок, не помагається. Забувся хїба: партнагрузка, обов'язки парт-активїста, а ще відповідальність. Ото-ж!

Розгорнув знову книжечку й уважно прочитав занотовані чергові справи, розкинув думками й посміхнувся.

— Отже оказія виходить!—проговорив весело.—Таки гулящий вечір виходить. Свято, можна сказати, на буднях.

Заховав повільним рухом книжечку в піджак і потер задоволено руками:

— Харашо, товаришок, виходить, харашо! Ставши біля столу, заторохтів швиденько пальцями, в супроводі звукової комбінації:

— Трам-там-там...

По кількох хвилинах легенька задума лягла на лиці.

— А що-ж все-таки робити сьогодні? Що робити, коли випадає гулящий вечір?—перепитав замислено.

Дістав потому капшука з англійським тютюном і довго набивав люльку. А розпаливши, солодко смоктав її, раз-у-раз випускаючи димок кучерявими баранцями. Десь, здавалось, блукав думкою.

— Хай буде так!—проговорив заспокоєно, піймавши неначе загублений край нитки.— Хай буде так!

І вийшов з кабінету.

2.

Тов. Сидор (по метриках Петро Сидорович Іваненко)—це замзав губерніяльного відділу освіти.

З анкет, власноручно заповнених, і атестацій писаних, а ще й усно передаваних, знати так:

Тов. Сидор походження селянського, з Голубців на Харківщині, де і досі живуть батьки, середняки, з ухилом в бік незаможництва: хата під соломою, кавалок землі з 3 десятин, кілька овець, свиня та коняка (про дідів нічого не згадується, бо родословна нижче першого коліна не спускається).

Національності української і письменний. По народній школі в Голубцях вчився в сільсько-господарській школі, хоча її не скінчив. За належність до „мазепинського“ гуртка виключено з другої класи.

Відомості про те, що робив в дитячі роки, зберігається в спогадах вмерлої бабусі й голубчанських майданів та вигонів, а під час імперіялістичної війни перебував на фронті, де й застала революція, березнева і друга — осіння, жовтнева.

Партійним стажем з молодих, з 1920 року, але має заслуги перед революцією: боротьба з бандитизмом і білогвардійцями. Працював на виробництві на тютюнфабриці і тримає сталий зв'язок з селом.

НЕП розуміє. Неохайности часів військового комунізму позбувся і заялозену шкіряну тужурку, як і картуза, замінив на пальто й англійську кепі. Замість чобіт з парусавими, жовтого кольору дудками, носить башмаки „вера“. В кабачки й пиварні не ходить і вина не вживає, хоча був випадок, коли на райпартзбори одного разу з'явився в якомусь ажіотажно-підвищеному настрою. Передавали, „під парами“, а може й ні.

В полових відносинах організований, живе з жінкою по загсу і на чужих не зазіхає.

І ще про нього кажуть: робітник серйозний, здатний в масштаб український, правда, це з усних анкет осіб невідповідальних.

3.

Мармуровими східцями піднімається тов. Сидор на четвертий поверх Дому Комуни. Під пахвою тека, в руці жмут синіх пролісок і посмішка в очах.

Ще-б пак! Бо чи-ж вертався додому коли так рано. Чи бачила його комуна в своїх стінах о 5 год. вечора?

Ой, не бачила, мабуть, не пригадає.

Проте не дивуйся, тов. Ліля, бо в історії революції сьогодні нічого не сталося, все йде гаразд. Бандитизм, як знаєте, давно ущух і, сподіваємось, на завжди, вмирати з наших ніхто не збирається, усі наче-б то в доброму здоров'ї, і ультиматумів Європа не надсилає: обережнішою стала та й у себе з клопатами.

Та не робіть, будь ласка, такого чудернацького вигляду. Сьогодні, скажу вам, свято. Не розумієте? Ого-го! І то правда, в календарі його не зазначено і в газетах не оголошено, але, прошу, хто-ж передбачав, що засідання в справі ліквідації неписьменности, а ще й дитячої безпритульности буде перенесено надалі?

Роблячи жести, тов. Сидор притишеними кроками підійшов до кімнати № 36 і обережно відчинив двері.

Затхле повітря, може запаху кислої капусти, не то брудної білизни війнуло в лице.

За порогом в кутках тулився порожній спокій. На столі, на папері, як і зранку стояв закурений чайник, з крихтами булки навколо, біля вікна на ослінчику стояла миска з брудною водою.

— Ліля ще, значить, не вернулась—привів занепокоєно тов. Сидор. Потім прибрав зі столу чайник і в наляту водою шклянку поставив пролісок.

— Яка буде радість!—подивився збоку, і лагідна посмішка заховалась в кутках губ.

Сівши на ліжко, замріявся. От-от, здавалося, відчиняться двері і на порозі з'явиться Ліля. Раптом із столу на зустріч кинеться жмуток яскраво-синіх пролісок, вражена несподіванкою Ліля озирнеться, — їхні зори стрінуться.

„Це ти?“

„Не чекала?“

Він розповість, звичайно, як це сталося, що нового у відділі, про подорож інспектора і його доповідь, про вчительку Мотузівну. Це-ж дуже весело! А пізніше можна піти в театр, трохи розвіятись, в оперету, чи що?

Ні, краще, мабуть, у кіно „Модерн“. На „Індійські гробниці“, цікаво, кажуть, і часу менше забере. А з вечора треба буде щось прочитати, бо чорт знає, коли в руках путяща книжка була.

Часом коридором чулися кроки, хтось наближався й насторожував його слух.

Він підводився тоді з ліжка і, ставши за дверима, очікував з пустотливо напруженим виглядом.

— Ні, це не Ліля! — тиснуло серце, коли кроки віддалялися. А коли ще раз, наблизившись, зникли в сусідній кімнаті, по його лицю чорною хмаркою пробігло невдоволення.

— От ще тюхтійство! Замість того, щоб використати вільну годину на щось серйозне, в іграшки вдарився, розманіжився, як паночка. Хіба-ж не романтика! А ще партактивіст.

З роблено-серйозною рисою на лиці дістав з етажерки книгу Бухаріна „Історичний матеріалізм“ і розгорнув закладену колись сторінку. Метеликами закрутились в голові без будь-якого звязку окремі терміни, слова: виробничі відносини, матеріальна продукція, ідеологічні процеси, суб'єктивна психологія, об'єктивна роля ідеології.

Щоб звязати в ціле прочитане — спинився на сторінці, заглиблюючись в окремі речення.

Раптом по розгорнутій сторінці пробіг світотінню рухливий зайчик, за ним другий. Стрибнувши на стіну, закрутились скаженим танком. То наближались один до одного, зливаючись в яскраво-біляву пляму, то розбігались по стіні. Мигнувши під стелю, знову спускались униз.

Маленька до того кімната неначе роздалася: подалися стіни, підвелася стеля.

— Чудасія! — озирнувся тов. Сидор. — Третій рік тут живе, а цього ще й не бачив. Він простяг руку до стіни, як зайчики відразу, неначе по знаку, збіглись до купи, а далі кинулися врозтіч. Завертівся останній, шмигнув по стіні у куток, і, спалахнувши в павутинні, безслідно зник.

Сонце, сковзнувши скісним промінням по віконному склу, сіло за обрій. Вечірня тінь сіро-молочна потяглась у вікно й розійшлася по кімнаті. Десь у коридорі клацнуло замком, заскрипіли двері; у сусідських розітнувся голосний сміх, на кухні хтось завів „О, баядерка“.

Тов. Сидор зітхнув.

— А Лілі ще немає!

Прислухавшись, буркнув сердито:

— І де-б, то пропадати—га? Де? А де-ж?— у клубі, мабуть,— додав іронічно—просвітильствує. Як-же ж? без неї там не обійдеться.

Потім зробив кілька кроків по кімнаті, взяв кепі і подався на вулицю.

4.

Із-за міста, з-за осель хутірських іде тепловії. Іде тепловії із степів буйних, задніпрових, де фордзоніві трактори виміряють гони і залізними лемішами крають перелоги. Зефірними хвилями тягне над вулицями, над дахами і парканами, весну навіває.

Ген-ген на пінястих гривах понеслися води від талого снігу, від весняної поводи, у яруги, у балки, у річні береги. Тільки останні струмочки привітно журчать по ринвах міських вулиць.

— Дзюр-люлі-лі...

Лагідно спокійно, як колискова пісня.

— Дзюр-люлі-лі...

Щось лоскотне, гостро-подражливе розпустилось у повітрі, неначе хтось бризнув екстрактом з парфумів. Пахне споришем і фіялками, бруньками і теплим хлібом пшеничним, а може скибами свіжо-покраяного чорнозему. Зацвіли вулиці різнобарвними кольорами, наповнились рухом. Як хвиля річна, потяглися пішоходи, без краю, здається, і без початку. Хто куди—відгадайте!

Загомоніли вулиці різними голосами, парубоцького сміху, молодечого, набралися.

— Гі-гі-гі!

Де й дівалася вчорашня поважність. Пошукайте! Може лишилась у старечих очах.

— Гі-гі-гі!

Іде тепловій запашний, весну навіває.

5.

З насунутою на лоб кепі, тільки ніс з-під козирка визирав, поспішається тов. Сидор серед вуличного натовпу. Заплутавшись у юрбу, протиснеться плечима на просторіше, а то побільшеними кроками обмине бруком.

Далеко за спиною лишилась комуна. Вийшов до майдану, повернув на другу вулицю.

Легкий вітрець вихопивсь із-за ріжка і шугнув по-за пазухою. Дмухнув ще в обличчя свіжою запашною цівкою і подався геть далі.

А в повітрі над головами лились музичні звуки, ще короткі, заглушені, десь підхопив їх вітер і заніс на пішоходи. Згодом стали ясніші. От уже ціла мелодія прорвалася крізь тисячі вуличних шумів і застряла у вухах.

Тов. Сидор зсунув кепі на потилицю і зменшив прискорену ходу. „Ресторан Пролетарський Жовтень“ мигнуло золотими літерами з вивіски над будинком.

— Так-так,—затримав ходу тов. Сидор, пригадуючи, що сьогодні ще не обідав. — Треба, мабуть, чогось перехватити?

Позирнув недовірливо на маленькі, різбляні, з різними везерунками двері, завагався був хвилину, а там махнув рукою й сховався за порогом.

Сковзаючи по гладко навощеному паркету, пройшов залю і сів за столик у куток.

Кинув оком по ресторану.

Вподовж залі тяглися столики під білими скатертинами. Між ними на стільчиках, у великих дерев'яних підставах, стояли тропічні рослини, підводились до стелі лапасті фікуси, красувалися фінікові пальми, розкинувшись симетрично довгим, наче десь на варстаті вирівняним, листям.

Білі лебеді з круто вигнутими шиями гуськом кружляли по розмальованому на стіні озері. Випливали з води, розпустивши пишне волосся, русалки і товпились край берега.

А з-за дерева, з під широкого солом'яного бриля, розгубленими очима дивився якийсь парубчак.

Цокались бокалами, і в пасмах електричного світла коралами іскрилось вино.

Був гамір, було шамотіння.

„Непманством смердить,—покрутив носом тов. Сидор,— аж лишатись ніяково.

„Чи не піти, бува, звідціль?—подумав і заспокоївся.—Не пристане до лица і з ложкою не проковтнеш.

„Диви, товаришок, щоб халепа не трапилась...”

Поблизу забреніли звуки. По клавішах піяніно, пробуючи тони, пробігла рука. Затремтіли струни віолончелі і замовкли. Раптом вдарило акордом. Понеслися звуки мелодії, спокійні, лагідні то бурхливі, повні бурь і загроз. Заголосила скрипка на дивні голоси про щось далеке й разом близьке. Виводила ніжно про давнє, в таємницях переживань приховане, чи то сьогочасне, за буденними турботами забуте. І з кожним тоном родились співголосні і все далеке, неясне ставало близьким, зрозумілим.

Стелеться дорога, втрамбована копитами, накочена возами. Двома коліями побігла полем між ланами молоді озимини та чорними скибами заораних нив.

В'ється над полем золотаве павутиння, прозоре повітря стало між блакиттю й степом.

Весело котиться бричка, аж дзвенять колеса, дружно беруться коні, такт відбивають. Швидче-б дістатись до залізниці! Ні, нехай коні тихше йдуть і ще довго-довго тягнеться степова дорога. Нехай заколисує.

Мариться місто, і хліборобська школа, і щось інше, чого одразу не відгадаєш, і чого ні Петро, ні Микола, ні хтось інший з хлопців в селі ніколи не визнають.

Задоволено цьвохкає батогом дядько Федір і починає: „Огрономом будеш—бають на селі, по-вченому, значить, зерно розкидатимеш в полі“. Помовчавши, далі: „воно конешно, та була б земелька, так і по-нашому можна“.

„Як агроном, то й агроном, а мо Робінзон-ном буду,—жартома. Знаєте, дядьку, був такий Робінзон?“

„Робінзон? — перебиває дядько Федір в думках, і лице розходитья посмішкою.—Як-же-ж? У нашій роті, в Козловському полку, був за цирульника єврейчик, Робінзоном звався. Ще й бороду брив у нього“.

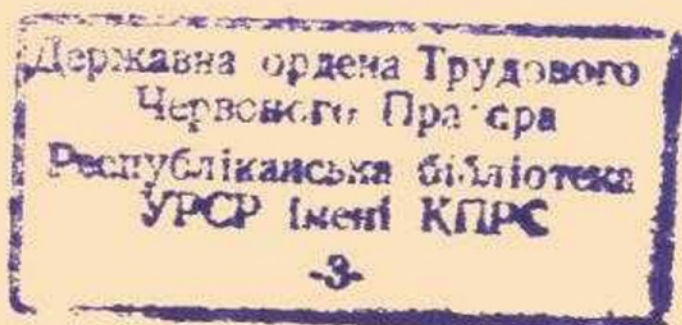
„Ей, дядьку, нічого, видко, не знаєте. Був Робінзон парубійко такий. Цілий острів найшов, з морем боровся, із звірем, хату будував, рослини ростив. Одне слово культуру заводив. Знаменитий був парубійко, слави зазнав і в книжках пропечатано“.

„Он який Робінзон!“ байдуже тягне дядько Федір, цьвохкаючи батогом.

Застрибали коні, закрутилася дорога й зникла: може з залізничною колією зійшлася, не то вперлася в міські квартали...

Змахнув знову смичок і заголосила скрипка. Забрєніли чітко притишені було звуки.

Виринали з минувшини юнацькі дні, відбиваючись на лиці радісним оживленням, або нерозгаданою тугою. І кучерявились спогади,

вплітаючись у сучасне. Раптом розітнувся близько над вухами м'який співучий голос.

— Ви скучаєте?

Тов. Сидор озирнувся.

— Мабуть помиляється, — не за того приймає, — зробив здивований вигляд.

— Скучаєте? Будемо разом, а може веселіше стане, — проказала жінка, сідаючи до столу. — Та не крутіть головою, як застуканий заєць. Я не з гончих, не лякайтеся. А видко, що селяк, — і стриманий сміх дзвіночками вирвався із грудей.

— Що їй треба? — стримуючись подумав тов. Сидор, роздратований жартівливим поведженням, і знизав нахмурено очима. На хвилину зір спинився і ясна рисочка подиву промайнула лицем. З-під чорних, як шнурки, тонких брів, привітно дивилися блакитні очі і наче чиясь рука пестливо торкалась до чола.

— Будьмо знайомі, Віра, — провела незнайомка.

Тов. Сидор ніяково, але заспокоївшись, щось промимрив відповідаючи і додав: „Селяк“ — удаючи людину, що недавно прибула до міста.

— То будемо, значить, на вводидах селяка, — моргнула чорною бровою. Треба чимось відсвяткувати.

— Що за людина? подумав тов. Сидор і знову кинув зором.

— „Хороша“!—критику ще наводить, —перехватила думку і, посміхнувшись, кокетливо показала довгий ряд білих зубів.—За вводи́ни, значить, у світ!

Тов. Сидор протяг руку до шклянки і щось тепле побігло по жилах, вступило в голову. Мов туман упав по залі.

Ще цокнулись і торкнулись плечима. Стало весело і звикло:

— У тебе очі глибокі, як озеро.

— Не задивляйся, ще потонеш, русалкам дістанешся.

— Це буде цікаво!

— Залоскочуть.

Ще слово по слову, посмішки, і згодом їхали візником. Бігли будинки, мерехтіли лихтарі, наче заколисувало, ще м'який голос тихо шепотів: „Ти-ж заночуєш у мене, еге-ж, голубчику, заночуєш, вже недалеко, голубчику, за ріжком“.

Раптом дмухнув вітерець і щось гостре вдарило в голову.

— Куди-ж це ідемо? —розступився наче туман.—Куди? А Ліля? Що скаже Ліля?— блиснуло іскрою і в ту-ж мить вистрибнув з візника.

Бігом вибрався з віддалених вулиць міста й опинився на третьому поверсі Дома Ко-муни. Схвильований переступив поріг своєї кімнати.

— Чай ще мабуть гарячий, я недавно гріла, — почувся стомлений голос.

— Ліля, ти вже в ліжку! — радісним голосом проказав тов. Сидор. А на дворі, знаєш, весна, проліски, бачила, я сьогодні приніс?

— А я тільки недавно з політгуртка, — байдуже провела Ліля, не відриваючи очей від газети. — Ага, я пак і забула, — повернула голову. — Ти мені от що роз'ясни, мене сьогодні питали, а я і не знаю, що значить: „селянство є потенціяльний пролетаріят“?

— У тебе завжди так, щось знайдеться, — буркнув невдоволено тов. Сидор, — ніколи з тобою й не поговориш.

— Та я більше ніколи тебе не питатиму, — сердито кинула Ліля. І поклавши газету у ноги, сіла на ліжкові, замислившись.

Коротке волосся заплутаними пасмами впало на плечі і звислі груди, вибившись з під сорочки, бовтались двома оселедцями. Посоловілі очі зморено дивились перед себе, а губи стиха шепотіли: — Ніяк я не доберу, що значить оте — потенціяльний пролетаріят?

Тов. Сидор глянув на неї і щось увірвалось. „Невже це Ліля?“—наче вперше побачив за якийсь рік. Він мимохіть потягся до вікна.

За будинками, в сизих далях космічних, між зорями й силуетами міста, стояли електро-райдужні стовпи.

Десь заторохтів візник, хтось засміявся внизу дзвінким сміхом.

— Пора світло гасити!—буркнула Ліля,— завтра рано вставати на працю.

Тов. Сидор зачинив вікно і провів:

У нас все так виходить, все так.

А далі, щось пригадавши, нахмурилась, і разом защеміло серце, занило, наче хтось міцно стиснув у кулак.

— Ех, життя наше...

Вклалися спати, як двоє чужих, що випадково опинилися на заїзнім дворі.

Р А Д А.

Тієї неділі Ніна Петровна збиралася зробити з товариством співробітниць мандрівку за місто, в ліс, або на річку, на човни.

Ще в суботу з вечора, вернувшись раніше додому з роботи, наготувала свою пайку продуктів, зав'язала їх у вузлик, випрасувала сукню, нарешті дістала з комоду білі панчохи, щоб зранку не забаритись, і з радісною думкою про подорож уклалася в ліжко.

Але з ранку в неділю, як тільки встала на ноги, Ніна Петровна почувала себе не добре. Її опанував якийсь непевний і незрозумілий настрій: трошки сумовитости, нудьги, байдужости і навіть тривоги. Щось нудило під ложечкою, невиразно, повільно й подразливо, щось смоктало під серцем і стискувало голову якоюсь глухою біллю. Тому вирішила у мандрівку не йти, „бо з таким настроєм, думала, і собі і чужим тільки нерви будеш псувати“.

Випивши чаю, вона взяла принесену з бібліотеки книгу „Любов Жанни Ней“ і з зу-

силлям прочитала сторінку. Щось неначе їй заважало. Потім підвела очі й замислилась.

„Щоб міг значити цей сон“,—пригадала його у всіх подробицях.

Вечір. Велика заля 1-ої класи залізничного двірця. Люстри у стін і якесь паникадило, звішене зі стелі посеред залі. Все залито електричним світлом. Оркестр військової музики грав невпинно вальс і інші номері. Велике зборище людей, переважно жінки в бальнім одягу, крутилися скаженим вихорем у залі, а в стороні біля буфету військові пили вино й кричали ура. Метушня, галас, музика, сміх—усе змішалось в одно невгавне й нервове згучання.

„Бач, найшли де розважатись“, — думала призириливо, прихилившись до стіни,—„чи їм закон не писаний?“

Потім увійшов швейцар у новій лівреї з позументами і бакенбардами, поважний і літній, щось пробасив, і зателенькав дзвінком.

Тоді пара за парою, розімкнувши коло, пустилися танцюристи на перон.

Заля спорожніла. Лишилася тільки вона. Підійшов той самий швейцар.

— А ви чого тут стіни підпираєте?—звернувся сердито,—хіба позакладало? Останній поїзд відійшов і двірець замикається.

— Та не може бути?—розвела руками й
схопила за руку малого, що тулився до її ніг.

— Ходім, синок, ходім швидче!

Вона кинулася до дверей, але почула, як
мале гецнуло на піл і непорушно витягло ноги.

— Та ходім же скоріше,—схопила його на
руки і з жахом закричала:

— Це не він, не він, це лялька, лялька!..

— Щоб це значило?—ламала собі голову
Ніна Петровна.—На добре чи на зле?—ро-
била різні здогадки, припущення й висновки.—
Може це віщує щось про *те*?

Вона хотіла б поділитися з кимсь баче-
ним сном, передати свої болі й хвилювання.
Але кому вона може розповісти свої таєм-
ниці, від кого може почути слово поради й
співчуття?

Вона згадала тьотю Маню й задумала було
піти до неї на околицю. Та у воріт перестрів
знайомий таксатор із швейпрому.

— Дуже приємно, дуже приємно,—тиснув
їй руку, вітаючись.—Ви теж, значить, не пої-
хали, мабуть проспали, грішним ділом, як і я?
А погода, знаєте, чудесна, слід хоч би десь у
сквері на повітрі погуляти.

Ніна Петровна зрікалась було. Посилалась
на діла й поганий настрій і головну біль та
лагідність таксатора й його співчутливість пе-
ремогли.

— Все справи та справи, треба й погуляти, а коли ж і гуляти, як не тепер, бо весна, дивіться, швидко збіжить, а там і літечко відійде.

Вони пішли у „Дитячий садок“. Звернули з головної алеї на бокову і сіли на лавочку під тінь крислатої липи.

Недалеко від них на кучугурі з білого піску розташувалась дітвора. Хто переносив пісок для будівлі, хто будував якісь хатки й двірці, а хто просто вгруз чотирьма й мов пташеня кублився в піску. Трохи віддаль кілька дітей гралися в м'яча, котили його по алеї, кидали вгору й ловили з галасом і захопленням.

— Які забавні оці малі!—зауважив таксатор.—Скільки радості несуть вони з собою, скільки втіхи!

Він помовчав хвилину. Не почувши ніякого відгуку, продовжував:

— Коли б люди не знали дітей, не виховували б їх, життя було б у тисячу разів нуднішим і сірішим. Чи не правда, скажіть, будь ласка, Ніно Петровно?

Ніна Петровна звела на нього очі. Подивилася допитливо, неначе хотіла дізнатись, чи не має він якоїсь прихованої думки. А далі відповіла коротко й несміливо:

— Може й радість, тільки не для всіх, бо надто дорого обходиться.

— Що ви кажете, Ніно Петровно? Невже ви не хотіли б придбати собі такого маленького...

Вона відвернула голову, зашарілась і промимрила спантеличено.

— Я?.. Що ж?.. А робота? Ви таке скажете...—прошепотіла іще щось розгублено, мов спійманий на вчинкові злочинець, коли поблизу упав м'яч і притягнув її увагу.

Враз схопивши м'яча, вона стала легенько підкидати, трохи жартуючи, щоб перемінити тему розмови.

— А може будемо і ми гратися, Несторе Васильовичу, га?—І відкіля це він полетів?—подивилась перед себе.

— Он він, он, он!—почувся тоненький дитячий голосок і мов дзвіночок покотився по алеї.

Маленька дівчинка відокремилась від гуртка й бігом пустилася до лавочки. За крок до неї струснула ясно-золотими кучерями, що спадали на лоба, і спинилась напроти. Притулила до губ пальці правої руки, лівою взялася за шию й чекаючи, мовчазливо, трохи підозріло зиркала з-під нахмуреного лоба на Ніну Петровну, на м'яч, на лавочку.

— Яка гарненька дівчинка. Очі як волюшки, — порушив тишу Нестор Васильович. —От прелість! А знаєте?—торкнув плече су-

сідки,—вона на вас схожа. Отже правда! придивіться, чи не рідня якась буде?

Ніна Петровна глянула в лице дівчинки, потім перевела очі на пухкі в черевичках ноги, на ручки, знову на лице. Її обличчя мінилося раз-у-раз. Радісні вогники то спахували, то гасли в її очах.

— А справді, трохи схожа,—провела ніяково і рвучко схопила дівчинку за руку.

— До мене, до мене!—потягла її ближче до себе й поцілувала палко в щоку.

— Гарна дівчинка,—звернулась до Нестора Васильовича, неначе виправдуючись за свій вчинок.—А чия ти є, маленька? Ну, скажи, та скажи ж!

Та розкрила більш сміливо сині очі і просто відказала, продовжуючи недовірливо дивитися з-під брів.

— Мамина.

— А зовуть тебе Зоя... чи Галя,—додала після короткої павзи друге ім'я, глянувши наляканими очима на сусіда.

— Ні,—покрутила дівчинка кучерявою голівкою, від чого пасма золотистого волосся знову насунулась на лоб.—Ні. Мене звать Рада.

— Рада?—замислилась Ніна Петровна і вставилась знову в лице дівчинки.

— От дивне ім'я!—промовив Нестор Васильович,—Рада. Центральна Рада, українка, зна-

чить. А славна дівчинка. От і кажіть, Ніно Петровно, що це не прикраса життя.

— Радо! Радо! Ну скоріше ж, чого ти там стовбичиш?—почулися голоси із гурту дітей. І дівчинка, схопивши м'яча, подалася до них.

Рада! Центральна Рада, а може Совет. Справді, чудернацьке ім'я. А мені чогось здавалось, що усі маленькі дівчатка з кучерявим золотистим волоссям мають ім'я Зоя,—проговорила ніяково Ніна Петровна.

Якусь хвилину сиділа нахмуреною, тільки раз-у-раз поглядала на гурт дітей, що до нього прилучилася Рада. Потім підвелася й промовила.

— Ох, як у мене голова болить. Проведіть мене, Несторе Васильовичу, додому.

— Будь ласка, будь ласка,—погоджувавсь той охоче.—Ви дійсно зараз виглядаєте якось не зовсім добре. Може треба порошка прийняти, чи що.

Біля дому попрощались. Ніна Петровна постояла трохи за хвірткою, потім визирнула і раз і вдруге на вулицю. І коли Нестор Васильович зник за рогом ближчого кварталу, вона вийшла на вулицю й швидко подалася в протилежний бік.

Ніна Петровна вернулася до „Дитячого садка“. Біля входу спинилася було, почекала

чогось, не то роздумувала. Далі увійшла в ворота й звернула на ту ж саму бокову алею. Опустилась на лавочку, де перед тим сиділи у двох, і вставилась на невеличкий гурт дітей, що з ним, здавалося, бавилася кучеряво-золотиста дівчинка. Тривожний огник блимнув в її очах. Вона пробігала іще зором по ближчих місцях алеї і схопилася з лавочки.

— А де ж Рада?—запитала стурбовано, підійшовши до гурту.

Кілька дітей стрінуло її здивовано, підкреслюючи тим саме, що нічого не розуміють. А якийсь хлопчик, старший за інших, тикнув несміливо пальчиком на свою сусідку:— Ліда?!

Підійшла старенька, приглуха няня. Приклала до вуха руку, перепитала, чого треба й захитала головою.

— Рада, така маленька дівчинка з кучерявою голівкою, з півгодини тому гралася тут з дітьми,—пояснила Ніна Петровна благальним голосом.

— Рада?—притулила стара руку знов до вуха й захитала вже підозріло.—Щось такого не чула серед дітей, і видумають же таке, прости господи! Та ми тут і недавно, тільки прийшли,—додала накінець.

— А так, я дивлюся...—видушила із себе звук, Ніна Петровна й нерішучими кроками пішла до пісчаної кучугури.

Кілька дітей заклопотано вовтузились у піску, наповнювали коробочки, пересипали у відерця, робили конусоподібні фігури.

Ніна Петровна пильно поглянула на кожного з них, постояла трохи і пішла по алеї. Нерівною ходою, то прискореними кроками, то затриманими, поплелася з одної алеї на другу, водила засмученими очима перед себе, озиралась по сторонах, спинялась біля дітей, придивлялася їм, похитуючи головою, ішла далі.

Обійшла бульвар і вернулася на першу алею. Натомлена й розгублена опустилась на лавочку.

— Ох, яка ж я дурочка! — дорікала себе. — Не могла відразу дізнатись, понадіялась. А все стіснялась того. От тепер і шукай, може тільки й бачила.

Вона обперлась об бильце лавочки, обняла щоки руками й сиділа довго й непорушно, мов в якомусь забутті. Потім потускнілими очима дивилася кудись у простір і нервово, з якоюсь насолодою гризла нігті, до болі, до нестями.

Маленька кучерява дівчинка з русяво-золотистими пасмами волосся стала тоді перед нею. Як тоді на яву, трошки соромлива. Як завжди дитина.

Вона розглядала її тепер найпильніше, з найбільшою увагою. Усі рисочки, здавалось,

бачила. Така кругленька, пухкенька, як пампушка. Білі, розовенькі, трохи повненькі щочки, товсті ніжки та ручки.

— Зоя, Зоїнька!—ніжно прошепотіла,—це вона, моя крихотка, вона, куди ж пішла? де дівалась?

Безпорадна й самотня замислилась. Тоді іще раз розгорнулася перед нею картина прихованої драми, що ось уже чотири роки як носить на серці.

Четвертий рік пішов від зими, як приїхала до міста з узлової станції, до цього чужого й безрідного міста, майже без грошей, і з малим на руках. Притулилася тимчасово у тьоті Мані, стрілочникової жінки, думала підшукати роботу. День за днем тинялась по майстернях „Швейпрому“, вистоювала цілі години на біржі, ходила нарешті по адресах „за роботою на дому“. А в обідену пору, голодна, натомлена і розчарована верталася на „квартиру“. Невгавний вереск голодної дитини краяв серце, розривав його, здавалося, на частки. А тут іще непривітні погляди тьоті, що далі бурчання й невдоволення: „І в самих діти, тіснота, ніде повернутися, а тут іще взялося“.

А коли одного разу вернулася „на квартиру“ з пошукування і сказала, що можна було б попрацювати якийсь день „на дому“

у одної жінки та тільки не згоджується брати з малим, тьотя розійшлася:

— А ти думаєш, що найдеш роботу з ним? і кому ти потрібна, що ти наробиш з ним за день, харчування дорожче обійдеться, чи ти думаєш, я буду няньчитись? І не подумай, годі мені клопоту із своїми.

Безпорадність становища, як ніколи, виявилась перед нею.

— Та що ж мені робити? Що робити?—запитала розпачливим голосом.—Як же його жити?

— Як жити?—посміхнулася тьотя з таємничим якимсь виглядом. Була б охота. Як жити?!

І наблизивши голову, прошепотіла:

— Треба позбутися отого безбатченка.

Мов блискавкою вдарило по голові. З вираченими очима від страху, поточилася назад, відмахуючись руками.

— Що ви кажете, хай бог милує!..

— Та постой, не чванься. Ти не розумієш. Я хіба що? От послухай! Припустимо, є усякі дитячі будинки, чи як їх там називають. Не приймають до них по-хорошому, так можна підкинути. І тобі буде краще і йому. А то і добрі люди ще не перевелися, звісно, бездітні, що раді були б взяти дитину. Звісно, не ти перша, не ти й остання. Мало хіба такого буває. Почитай он лише в газетах.

Помовчавши, додала вже лагідно:

— Це я так кажу, пригадала одну знайому дівчину.

Приголомшена, мов огорнута якимсь туманом, ходила потому кілька день у місто, шукаючи роботи. Вертала знову додому і ловила на собі мовчазні й допитливі погляди тьоті, повні натяків і чекання:

„Ну, що ж швидко, чи як?“

Ці погляди пронизували її, вкрай труїли життя, тугою заповнювали серце.

А ранком одного дня, коли нікого не лишилося дома, вона довго слухала вереск біля порожніх грудей голодного маляти, а далі взяла шматок паперу і написала:

„Я безробітна. Не можу виховувати доньки. Прошу потурбуватися за неї, доки я найду працю. Їй четвертий місяць. А зовуть—Зоя“.

Тоді загорнула малятко в ковдру, поклала записку і, взявши на руки, пішла з дому.

Мороз враз обгорнув її тіло. Мов огнем палило у щоки й кололо у руки. Швидко опинилась біля ломбарду і мимохіть зайшла в нього. Постояла трохи серед залі й сіла на лавочку. Поруч неї, уже згодом помітила, була старенька жінка. Звісно, стали розмовляти.

— Ох, і тут черга. Скільки того часу витрачаєш на черги,—зітхнула старенька. Ви

теж мабуть щось одержуєте. Постоїте дов-
генько, а ще й з малим. Та розгорніть його
дужче. Тут тепло.

— Правда, правда,—погоджувалась Ніна
Петровна, розгортаючи трохи ковдру.

— О, воно у вас іще малятко,—і нагнув-
шись, торкнулася любовно за носик.—Ну, пу-
п'янок, ну, красавочок, дівчинка чи кавалер?

— Дівчинка,—відповіла трохи веселіше і
попросила потримати, доки вона сходить на
другий поверх до прийомщика.

Передавши старій малятко, вона поцілу-
вала його, постояла хвилину й тремтячими
ногами виступила із залі. Біля дверей по-
стояла ще хвилину й вийшла на вулицю.
Пройшла кілька кроків, озирнулась назад, а
далі подалася геть, спочатку швидкою хо-
дою, а далі вже бігом. Мов гнався хтось
позаду.

— У дитбудинку прийняли,—коротко по-
яснила тьоті, вернувшись додому.

Потому скрізь шукала. Приходила у лом-
бард, читала газети, придивлялася на вули-
цях. І все було надаремно. Тільки от тепер...

— Зоя! Донечка! моя лялечка!—прогово-
рила голосно—Зоя!—і враз перелякано схо-
пилась—Зоя? А може ні, бо чому ж Рада?
Хіба загубилась записка? Чи це може випад-
кова подібність, омана?

-- Омана? Ні, ні. А очі, а ніс, підборіддя? Хіба це не вона за дитячих літ? Хіба риси—не її риси, не нагадують її очей, волосся, усього обличчя?!

І довго сиділа ще на лавці у спогадах і в чеканні, і тільки коли сонце було вже по заході, поплелася додому.

Другого дня Ніна Петровна прокинулася, як і завжди, з першими заводськими гудками. Але, ставши на ноги, не хапалася, як завжди, поспішаючи на роботу, на фабрику „Швей-прому“, а повільно і трохи ліниво, з розважними рухами людини, що їй немає куди квапитися, бо впереді ще багато часу, прибрала кімнату й закінчила ранішній туалет. Одягнена в святкове вбрання, тинялася потім по кімнаті, не знаючи чим заповнити час. Поглядала на годинника, пересувала речі на столику із дзеркалом, поправляла подушку на ліжкові, байдуже і механічно, і знову дивилась на годинника.

Чим стрілка скорше наближалася до 8-ої, тим дужче нервувалась, замислювалась. А зразу по восьмій замкнула кімнату і пішла в місто.

Не чулась, коли опинилась біля „Дитячого садка“. Тривожна й чутлива, з миготливими очима, шмигнула крізь завжди розчинені ворота у садок і пройшла алеєю.

Ранковий спокій лежав навкруги, на газонах квіток, на зелених полянках, на віттях дерев. Безлюдь і порожнеча по алеях ще не порушена ні появою дорослих, ні дітвори.

Вона повернула назад і сіла поблизу входу.

Невелика колясочка з натиканими навколо дитини ковдрами, простирадлами й ще якимисьь шматками з полотна незабаром виїхала у сад.

— От і приїхали, приїхали,— по-дитячому залопотіла жінка, очевидно, мати, поправляючи на дитині капелюшок.—Ну іще трошечки, от туди, де квіточки, бачиш, проїдемо.

Пройшла стара няня з двома хлопчиками, що радо помчалися наче наввипередки до пісчаної кучугури, не дивлячись на бурчання й сварливі погрози старої.

Із шумом, лементом і стрибками влився у садок цілий гурт дітвори під доглядом фребелічки і розсипавсь у дальній алеї.

Що далі більше потяглося дітей. Розташувались по садку, миготіли там, то тут, мов лебеді у білих одежинах і розривали спокій веселим верещанням, бігом, забавками.

Зі сповненим чекання зором стрічала Ніна Петровна дітвору й провозжала з тривогою у глиб. Схоплювалась з місця, коли показувалась русява головка з кучерями, і сідала з потьмареним виглядом.

Сонце підбилося уже високо над деревами і гарячим промінням нагрівало повітря. Ставало все душніше і вже менше з'являлось у садок дітей.

— Що ж далі робити?—зітхнула зажурено Ніна Петровна, коли враз очі радісно заблищали і соняшна посмішка розпливлась по лиці.

— Вона!.. Зоя!—Скрикнула мимохіть, і застигла на лавочці. Широкими очима тільки вп'ялася в її лице, коли та пройшла повз неї, з якоюсь дорослою дівчиною, певно служницею.

Потім пересіла ближче до пісчаної кучугури, де спинилась дівчинка і з незрозумілим тремтінням стежила за нею, за її рухами. Нарешті вибрала хвилину, коли дівчинка, підкидаючи м'яч, наблизилась до неї.

— Зоя!.. Радо! Радонько!—гукнула не своїм, чужим голосом.—Ау! Ау! Йди до мене,—помахала руками,—іди, Радонько! Пограємось, не пізнаєш, а вчора ми розмовляли з тобою, забула? пригадай!

Дівчинка стала, засоромившись. Глянула повними цікавості очима, неначе щось згадувала, опустила їх в землю, іще глянула і посміхнулась просто і ясно.

— А я ось так умію,—весело промовила,—і схилившись трохи на бік, щоб не схитну-

тись, прострибала на одній нозі, показуючи свою вмiсть.—Я і ще щось вмiю,--хвалилася охоче.

— От гарно, та й гарно!—похлопала Ніна Петровна її по щочках і потягла до себе.— Ну іди, любенька, розкажи і мені, що ти знаєш.

Вона посадила її собі на коліна і довго й замилювано дивилась в очі, цілувала їх, притискувала до своїх грудей, притуляла її щоки до своїх. Заспокоївшись, гладила обома руками голівку, розкручувала кучері, поправляла і знову цілувала, мовчазливо з неприхованою радістю, то промовляючи ніжні, любов'ю напоєні, слова.

— А що ти любиш? цукерки любиш? чи ягідки, чи може іріски?—перепитувала згодом, сповнена бажання догодити малій, що починала вже соватись на колінках.—Ось ми купимо багато цукерок, цілу коробочку, таких добреньких, добреньких, і ягідок червоних, білих, яких ти захочеш. А що ти ще любиш? У тебе ляльки є? З ким ти граєшся? Ну розкажи ж, моя любенька! — І знову цілувала її.

Мала, що виявляла було чим далі більше нетерпіння і водила очима навкруги, оживилась. На її лиці заграла риса вдоволення.

— Лялька? Еге-ж. Вона має таку велику ляльку, тільки ще не вмiє ходити. Їй мама принесла недавно.

— А я тобі куплю ще більшу, таку гарненьку, ти з нею будеш гратись. Ось підем до мене, моя дочечко!

— А мама?

— А мама тебе любить?— нахмурилась при слові „мама“ Ніна Петровна.—Вона тебе може не любить, може будеш зо мною жити?

Рада поглянула косо з-під лоба і похитала головою.

— Ні,—мене мама любить. Вона дасть мені варення, казала, як прийду додому.

Тривожні хмарки поклались на лиці Ніни Петровни. Хмарки ревнощів і болю.

— Я тобі буду казочки розповідати,—голубила маленьку,—про Мишу, що за медом лазить, і лисичку-сестричку, книжечки з малюнками куплю. Я тобі розкажу про маленьку дівчинку, як вона пішла з дому гуляти та заблудилась і попала до чужих, та як мама її чекала, і журилась і плакала.

— А мені мама розкаже, вона мене любить,—повторювала своє Рада і завертілась на колінах, виявляючи бажання випростатись із обіймів.—Я хочу додому!—пробурчала невдоволено і випорснула з рук, як тільки підійшла служниця.

— Чия це дівчинка?—запитала тремтячим голосом Ніна Петровна.—Вона така розум-

ненька. Мені хочеться познайомитись з батьками.

Коли та назвала прізвище й адресу і відійшла до дітей з малою, Ніна Петровна посиділа ще якийсь час на лавочці, потім нервово заходила по садку, купила у ларку цукерок, підійшла до дітей і дала цілу жменю Раді. Вийшла на вулицю.

Годину якусь проблукала по вулиці, нерішуче від одного кварталу до другого, не наче чекаючи на когось, далі звернула на Садову вулицю. Постояла біля будинку № 8 і з чіткими й прискореними ударами серця піднялася на третій поверх. Постояла ще у дверей „кватирі Синіциних“, тяжко відсапуєчись, і тихо постукала.

— Заходьте, заходьте!—почувся жіночий голос. Коли переступила поріг, з канапи підвелася літня жінка, поклавши якесь шитво і привітним тоном повторила:

— Прошу, прошу, заходьте, сідайте!

Ніна Петровна переступила з ноги на ногу, зиркнула розгубленими очима по кімнаті й нерішуче сіла на стул.

Із розчинених дверей другої кімнати показалась золотиста голівка і сховалась, потім розітнувсь веселий крик і дівчинка з лялькою на руках кинулась в кімнату.—Тьотю! тьотю!—підскочила до Ніни Петровни й по-

клала ляльку на коліна.—Дивись, ось моя Зоя.

Хазяйка подивилась трохи здивованими очима й проказала:

— Та правда, вона у нас з чужими, як із своїми, швидко звикає до людей, не цурається, як інші. Радонько! не заважай же тьоті, іди пограйся, а ми ось поговоримо.—Ви що ж приїзжа, чи тутешня,—звернулася до Ніни Петровни, що все ще мовчала.—Ви до мене, чи може до чоловіка в яких справах?

Ніна Петровна зашарілась. Замигала нервово очима по розвішених на стінах картинах, промимрила щось під ніс, неясно, нарешті, кахикнула, мов заважало їй щось у горлі, і раптом випалила:

— Я прийшла... того .. за донькою.

Хазяйка, що дивилася було добрим і співчутливим зором, зробила здивовану міну, помовчала, чекаючи дальших пояснень, і вимовила лагідно:

— Ви, моя дорога, мабуть помилились. Вам яку треба було квартиру, Синіциних?

— Синіциних. Еге ж. Ви Ольга Марковна?! Я таки до вас,—і скажіть, будь ласка, що оця маленька дівчинка, показала рукою на другу кімнату,—не ваша донька, а моя. Де ви її взяли?

Ольга Марковна спочатку подалася усім тілом до спинки крісла і мов прикипіла. По-

тім насторожилась, далі витріщилась, наїжилася:

— Де я взяла? Взяла там, де добра мати, натиснула на „добра“, лишила моїй покійній мамі. І, звернувшись до дівчинки, що знову вбігла в кімнату:—Ну, Радонько! піди-ж у ту кімнату, пограйся іще трошечки,—погладила ніжно по головці.

Але та не рухалась. Ставши біля крісла, водила пальчиком по бильцю, зиркаючи хвилинами на обох жінок.

— Я дуже вам дякую, що потурбувалися,—ледве чутно протягла Ніна Петровна. Я так буду тепер рада, що найшла свою доньку гарненькою та здоровенькою. Ніколи вас не забуду.

— Зоя! Радо!—протягла руку, підвівшись зі стула.—Підем зо мною додому.

Але в мент Ольга Марковна скочила на ноги і стала між нею і Радою.

— Що таке?—голосно закричала, мов ужалена.—Мою доньку забрати? Облиште!—провела рішуче рукою.—Багато вас таких знайдеться. Я її виховувала. Я ходила за нею, ночей не досипала, а тут тобі з'являються з вулиці і давайте їй дитину. А дзуськи!—відрізала категорично.

— А я хіба що? Я носила її, і родила, і давно вже шукала, щоб вернути,—згубивши

рівновагу, підвищила голос і Ніна Петровна.
—Вона моя! І візьму, коли не добром, то судом.

— Хе!—мати знайшлася,—кепкувала Ольга Марковна.—Попробуйте! Та вона вас і не знає і знати не буде.

— Радо! Радонько!—промовила Ніна Петровна якимсь благаючим голосом, повним надії і розпачу.

Дівчинка сховалася за сукню Ольги Марковни і сердито поглядала з-під насуплених брів.

— Мамо, я боюся, чого сердиться тьотя? А вона казала, купить мені ляльку.

Ольга Марковна взяла тоді її на руки і вийшла в другу кімнату. За хвилину показався чоловік. Він почухав потилицю і діловито заговорив:

— Що ж поробиш! Так вийшло. Дитина наша і вже удочерена. Ідіть додому. А коли захочете, то і відвідати можна буде, так инколи, тільки, як тьотя, а більше—ні, ні.

Ніна Петровна конвульсивно здригнула. Голова закружилась. Застукотіло у скронях. Застрибало в очах. Усе, здавалось, пішло перед нею ходором.

Похитуючись вийшла в коридор і зайшлася рясними сльозами.

Народній Суд розглядав позов Ніни Петровни і ухвалив: на підставі арт. 18 і 45 Кодексу законів про родину, опіку та подружжя, – 4-хлітню Раду Синіцину лишити у вдовочерителів, бо це сприяє умовам нормального розвитку й виховання дитини.

eLib.prlu.org

У БАЙРАКУ.

1.

Сонце, пестливе травневе сонце, продерлось крізь віконну завісочку й лягло жовтастою смугою на стіні. Ніна Михайлівна, байраківська вчителька, підвелась з ліжка й прислухалась.

— Пора — не пора?

Чудним спокоем війнуло з сумежних класних кімнат. Неначе стояла там пухка тиша від стелі до долу.

— От, ще не звикла, — провела рукою над лобом. — Весна й канікули. Розійшлась дітвора по Байраку, забрала з собою крики, метушню, сміх, біганину. Так, весна й канікули.

— Агов! — протягла повільно тоненьким голоском. — Хто живий, відгукнися!

Упав звук біля ліжка та й заглух. Школа не школа, хата не хата — пустка якась.

— А проте — гарно. Спішити нікуди, можна відпочити. На те-ж весна й канікули.

Пружним рухом дістала вікна й зняла завісочку. Блискуче травневе сонце вдарило гострим промінням у скло й залляло світлом кімнату.

— Пора—не пора—пора!—весело промовила, розчинивши вікно.

Від самої школи розлігся широкий вигін-поле. Як гуски, пораються молодиці на грядках. То опускають голови вниз, встромляючи пучками в розпушену землю насіння, то зводять трохи вгору, роблячи крок наперед.

Через дорогу потяглися вулицею двори. Швидко-швидко стукотить млинок, насаджений на довгий дрючок. То у Бондарів. Неначе хтось вулицею поїхав, горох розсипаючи. А в Гузів ворота відчинені. Може відчинені, а може й зовсім немає— вибігли кури та й пустились на грядки. Одна, друга, третя.

— Миколо! Миколо! — почувся сердитий жіночий голос.

— Та чого!—відгукнувся хлопець з гуртка, що сидів біля дороги.

— Не бачиш хіба, бодай тобі повилазило! Візьми та займи!

Прожогом понеслися застукані кури, закричав влучений грудкою півень, а разом з тим вискочив Гузь.

— Я тобі голову розвалю за півня! — накинувся на хлопця.

— Полегше, а то щоб і тобі хто не розвалив!—заверещала жінка, вийшовши з другого двору.

— Чи бачили, люди добрі, отаке диво?—подумала Ніна Михайлівна та й зачинила вікно.

2.

Байрак! Байрак!

Лежить Байрак-хутір за коліями залізничними, за шляхами битими, широкою долиною розкинувся поміж двох скосогорів. Паном Байраком не знати коли був заложений.

— Давно,—кажуть старі люди,—як панська воля була.

А навколо мріють скосогорами дуби гіллясті, одинокі; був Байрак ліс.

Не побачити Байрак-хутора з дороги проїзної, не знайти подорожньому, а революція була.

Як ходила хвилями вітровими та бурюнами забійними, по селах, містах, хуторах, не минула Байрак-хутора. Шугнула з скосогору та й закрутила низом по-над стріхами та дворами. Загомонів Байрак-хутір на всі голоси, зашумів, де й сила взялася.

Де стояв панський палац,—чорні стовбури, огнем недоїдені, де тяглися стайні,—головешки валялись. Розкопали землю, з вигоном зрівняли та й розорали під городи.

Не стало маєтка й пана Байрака. Мов язиком злизало. Може за тридев'ять земель вітри занесли чи то буруни потрощили й миють дощі десь кістки.

Не стало панів Байраків, хутір Байрак лишився. А люди хвалились:

— Була революція й у нас!

3.

— Хоч не яка й робота в буденний день,—подумала Ніна Михайлівна,—а проте слід навідатись.—І пішла вигоном у сільраду, де була за писаря.

За дверима кинула оком.

Усе, як було три дні тому. Біля стіни, під лавою забитий ящик з книжками колишньої розправи, під столом скриня сільради. Старий общипаний і пилом затрушений плакат на стіні, з великими літерами посередині:

„Ми миру мир покажем новий“.

А в кутку, де був колись образ Георгія Побідоносця, стоїть Ленін з засунутими в кешені руками. Підвів плечі угору, насунув кепку на лоба та й дивиться. Далеко, уважно дивиться й посміхається. Так наче про себе.

— На управителя Байраківського схожий,—кивнув з лави сивою головою сторож Панас.—Німець був такий бритий. Розумний

був чоловік. Виїде в поле, — пшеницю косили, — кине оком і бачить, як хто йде, хто що робить. Усе бачить. Знав і те, що під землею лежить.

— Далеко бачив, — ствердила Ніна Михайлівна задумливо й знову глянула в куток.

— А Василь Дмитрович орати поїхали, — позіхнув дід Панас. — Казали: як прийде вчителька, нехай повістки понаписує, чи що.

— Так, так, — пригадала й, відімкнувши скриню, дістала жмут паперів.

Потому писала трафаретно, по-звичайному:

„Наказується на протязі трьох день заявитися в сільраду і внести недоїмку“.

— Балакають, хоче полегкість дати мужикам, — проказав дід Панас, хитнувши головою на куток. А помовчавши, додав:

— Все кажуть, а що вийде? — стулив скептично, недовірливо губи.

— Буде, діду, полегкість, буде. Поживем, доживем, чого горювати, — відказала Ніна Михайлівна.

— Та хто знає? Є там і інші...

З ганку розітнулися кроки, скрипнули двері і, спираючись на ціпок, вступила жінка.

— Та я... — почала було й спинилась. — Може не туди попала, — провела очима, — скаржитись хочу, — поправились.

— Скаржитись, скаржитись! А чого скаржитись, на кого?

— На сусіда скаржитись. Життя немає через нього та через його задрипаних курей. Жменю тих огірків кинула, а від них не відженешся. Казала глядіти, так куди! ще й батькується, нахваляється. Закону на нього треба, от що!..

— З сусідами по-сусідському слід жити. Миритися-б треба!

— Миритися?—витріщилась жінка,—з харцизякою, з барбосом отим!—І, блиснувши очима, пішла за двері.

— Воно завсігди так,—вів своє дід Панас, подивившись у спину жінці, що загроливо розмахувала у дворі ціпком.—Що хоче старший, не хоче менший, і робиться по меншому. Не так ті пани, як підпанки.

— Е, діду, то було так за панів, тепер сам народ, робочий, мужик.

— Мужик то мужик, а на штани ось не стягнешся. Ходиш ка-зна в чому,—буркнув той зневажливо і додав:

— А робиш!..

З сіней зацвірінькав цвіркун, заплакала десь дитина. Ніна Михайлівна склала написане й замкнула скриню.

— Як що треба кому, нехай в школу йде,—проказала дідові, виходячи з ради.

А з кутка дивився Ленін, засунувши руки в кешені. Дивився й посміхався.

4.

Увечері, як сідало сонце за скосогором і сивий морок стелився над Байраком, весна справляла своє свято.

На заході гасла заграва-огнище, а вгорі на потемнілій блакиті світилися огні. Зорі— не зорі, свічки— не свічки. Огні. Один по-над другим. Блідим світлом мигтіли з незміряних просторів.

Лоскотними соками пахло повітря. Гострими, отруйними соками весняної зелені, змішаної з пахощами фіялок, осінньої листви й розпареної чорноземлі.

Шепотіли тополі притишено, шепотом соромливим.

Може казку казали, може—хто знає?

Десь грав ріжок. Розтинались прозорі звуки, високі, як тони флейти, й глухли за Байраком. Знати, дід Панас, хуторський сторож, грав свою пісню на варті.

Десь вдарило треллю, покотились дзвіночки. Залунали акорди урочисто.

Не пісня,—хвала!

А на вигоні біля млина голосиста дівка Марфа Гузівна заводила пісню, аж лящало

у вухах. Неначе гукала на весь Байрак. Хтось підтягував низькими басом.

На вигоні біля млина стояв регіт, а з тремтячих грудей виривалось коротке, несміливе:

— Не балуйсь!

Увечері Ніна Михайлівна виходила на ганок і дивилась у сивий морок. Неначе от-от хтось покажеться — виглядала, до вечірніх згуків прислухалась. Потім замикалась за шкільними дверима.

Пухкий морок у кімнаті. Провести рукою — повну жменю набереш. Як та листопада ніч німа. А видко далеко. За тисячі верстов назад...

... На дворі сонце бризками грає, заливає вікна промінням. Весело, радісно у кімнаті. Гремить пісня, розтинається сміх дзвінкий та безжурний.

Лишилась позаду юнацька дорога, завтра почнеться нова путь. А проте молодод, надійно.

Може піднятись за високі гори, дістати до ясної блакиті? А чому ні, — можна! Пройти глухими ярками, де чигають голодні вовки й вишкірюють зуби? — Це не страшно!

Іскряться очі, лунають голоси.

— Так от! Хто як знає, а я вже рішила.

— Звісно, у столицю на курси, разом з іншими. Жити не буде, може, на що — то дурне. Заживем на славу, світ завоюєм.

— Ні, вже на хутір, у школу, у Байрак, мабуть. Чим гірше за вашу столицю?

— Ха-ха! Свое таки думає. Народничка в ній сидить. Світло хоче нести в темні кутки, на хутори безпросвітні.

— Може й так. Знаєте, як співають—

Ой зашуми, луже, зелений байраче!..

— Сантименти, голубе, сантименти. А нудота там смертна. Живої людини немає. Усе мертвіє—усе дубіє.

— Казали бояри, слухайте!

Буде робота, будуть люди, не всі у столиці.

Ой зашуми, луже, зелений байраче!

Далеко бачила Ніна Михайлівна, перевертаючись з боку на бік. А серце щось нило, повні груди важко зітхали.

5.

Тихо тягнуться дні. Один по одному, рівно, як бабині казки. День і вечір, вечір і день. З-за скосогору приходить, що лежить на схід, за скосогір заходить. І знову.

А раз увечері, як горіла лампа у школі, прийшов Василь Дмитрович, засмажений, як дуб за байраком кремезний.

Сів біля столу й крутив чорного вуса товстими, як оцупалки, пальцями.

— Кажуть, на хуторі голова не такий, вовком усі дивляться. Стрічаю Гузя Корнія.

—Чого на повістку,—питаю,—не приходив, як викликали?—На якого дідька я піду,—сердиться,—не знаю, чи-що? А далі ні з того:—На ось, бери,—та й випнув горлянку.—Думають, я це для себе чи-що, для народа, звісно-ж.

А з повіту репетують:

— „Спить голова у Байраку. У інших он усе зібрано, що помагається, а там недоїмка“.—Спить, легко сказати,—гірко посміхнувся.

— Усім не вгодиш,—співчуло відказала Ніна Михайлівна та й подивилась в очі.

— Той—не той? Наче якийсь інший за того, що буває у сільраді.

— Не журіться, Василю Дмитровичу, — проказала якомсь втішно.

— На те й голова, щоб про нього говорили. Так повелось.

— Остогидло вже слухати,—буркнув веселіше й замисливсь.

— Ходять чутки, може буде війна, підем воювати,—ожививсь.

— Ех, було время, як з Будьонним на буржуїв ходили! Братва була хоч куди! А тут —хто тобі пара? То старе не до пари, а то молоде та немічне.

Ходив по кімнаті, бурмотів сердитим басом загрозливим, то скаржився, сум переказуючи.

— Той—не той?—дивилась Ніна Михайлівна. Якийсь інший. Чи може раніше не бачила. Щось тепле пройшло по жилах.

— Голубчику,—проказала звичайно та й спинилась ніяково.

Щось залоскотало, потемніло в очах. А в другу хвилину поправила.

— От не думала, що наш голова може журитись.

— Ех, було врем'я, як з Будьонним ходили!—провів Василь Дмитрович, зробивши глибокий віддих. Потім струсив головою, не наче розвіяв думи, і пішов до дверей.

Будящим басом низьким завів на вулиці:

Гей, гук, мати, гук,
Де козаки п'ють...

Застогнало долом, загуло над Байраком. А потому прорізало угорі:

І веселая та доріженька,
Куди вони йдуть.

Неначе постелилась широка дорога, а нею потяглися козаки без краю-кінця.

— Голубчику ти мій,—шепотіла Ніна Михайлівна в потьмареній кімнаті.

— Голубчику ти мій!—неначе зверталась до когось, пестливо, ніжно.

А далі засміялась голосно, істерично:

— Ніна, Ніночка, Нінуся й Василь з будьоновської братви? Ха-ха-ха!

6.

Кажуть у Байраку: десь іде революція.

А Василь Дмитрович тре важкі долоні: буде війна, руки, каже, сверблять.

— Для чого війна?—невдоволено позирає дід Панас.—Мало народу того перепорчено та усякого добра порозтаскано?

— Треба буржуїв повикорінювати. Мир тоді наступить. Мир усьому мирові. Бачиш, діду, там і на стіні он написано?!

Зиркнула Ніна Михайлівна, поклавши перо на стіл.

— Не так там написано. А ось як —

„Ми миру мир покажем новий“.

— То-то і я кажу, — стверджує Василь Дмитрович.

Тупо хитає головою дід Панас.

— Нема чого сказати?—ходиш ось ка-зна у чому.

— Будуть, діду, штани, будуть,—заспокоює Василь Дмитрович і весело потирає долоні.

А з кутка дивиться Ленін, засунувши руки в кешені. Дивиться, посміхається.

7.

Покосили у Байраку озимину, вбрали ярину.

— Що то вийде з цього хліба?

Замовкло в кущах. Вагітного спокою набралась природа. Мовчить. Марфа Гузівна спарувалась, кажуть, заміж віддається—затихло біля млина.

Тихо йдуть дні за днями. Ніна Михайлівна вечорами сидить на ганку. Не то чекає, не то прислухається.

Що то вийде з такого життя?

Внизу байрак, а там скосогори.

Внизу школа, та й чи-ж школа—пустка. Як прийде осінь, як настане зима—свистить віхолою—нічим палити.

— Так не можна заніматись, руки дубіють у дітей.

— То й не треба,—байраківці кажуть.

— Дикунами діти стануть рости—на що це похоже?

— Жили батьки, проживуть і діти.

Що це за работа? Нікому не треба, нікого не допросишся.

Копійками живеш, б'єшся день за днем, ні радости тобі, ні втіхи. Ні поговорити немає з ким, ні порадитись. Усі близькі й далекі, близькі й чужі. Десь буяє людське море. Десь квітнуть молоді паростки. А тут... Одна тут, як та билина у полі: чужа...

Що буде з такого життя?

Внизу байрак, а далі скосогори.

Довгою низкою летять журавлі на південь, табунами збирались. Знати, буде осінь. Сунуться з півночі хмари, сірі, холодні.

Падає листя з тополів, мертве, пожовкле. Одно по одному, і стелеться унизу по-над школою. Горнеться вітер широким вигоном, кружить листям по-над тополями, на всі усюди розносить.

Дивиться Ніна Михайлівна—падає листя, і здається їй, то не листя летить, опадає, а колишні надії дівочі. Одна по одній.

БІЛЯ ГУДКІВ.

Буруном іде, крутить, завиває—революція, кажуть. Трощить старі звички, рве перепони, мов вода на весні, усе на шляху перевертає. Не спинити—шумує. А хто впоперек стане—не здобрувати: край тому буде—так завертять, що й кісток не зібрати.

А навколо курява стовпом, зойки й хвала, скигління й тривога смертна в очах.

Шепелявили беззубі налякано, по боках озираючись, жалісно головами хитали:

— ...Ні бога, ні людей не бояться! Строїтеля храму спаса на пісках, купця Уточкіна до ниточки обібрали,—народне добро, кажуть,—самого у підвал замурували. Там смерть видюча наступить.

— ...А Митька Косий, що матроску носить, у начальники попав—револьвер на шнурку, козирем ходить. „Ми не таке ще покажемо!“—губи розпустив, нахваляється.

... І Васька, Мирона Коваля синишка, теж туди,—в комуністи записався. Під столом ще

недавно безштаньком лазив, а тепер послушайте—вуха затулюй. „Ти, каже, контр-революцію у своїх попівських байках не розмазуй, а то швидко пришпилимо“. Це він отцеві Олександрові грубіянить, бузувір окаянний.

Родяться десь чутки, бліді, неясні, з подіями переплітаються, в скорпіони виростають. І повзуть по кварталі від двору до двору. І немає спокою ні вдень, ні вночі.

— Ой, та й часи наступили!—скаржились у кварталі,—часи судні!

.
А Федір Іванович зниже плечима: „Якже ж можна инакше, звісно?“ потому відкаже спокійно:

— Як поживаємо?—А так, нічогенько, нічогенько, можна сказати.

— Не чіпають ще вас? Тепер же, знаєте, так: відійшов день,—нічого не сталося,—і слава богові, живемо неначе на вулкані, того й сподівайся—вибухне.

Похитає головою Федір Іванович і відкаже коротко, дипломатично:

— Наше діло маленьке, трудимось, на шматок хліба заробляємо.

— А глядіть, цим не відбудеш! За кого ти, питають? та до чого живеш, та з ким водишся, та про що з ким розмовляєш? Старорежимців усе шукають.

— Хай вам! — кивне стурбовано Федір Іванович, — які тут старорежимці? Наше діло маленьке.

А Катерина Іванівна навчає потім:

— Ти і завжди так, Федя. Служимо, робимо! бо хто знає, що на думці в тих людей, у душу кожному не залізеш. Наче й довірити можна, а там десь візьме та й вибовтає.

Федір Іванович — це контрольор з залізниці: картуз — червоний кант і дві дірочки на околишку, що лишились після герба з короною, очі каламутні, як збовтана вода затоки, а лице довге, вузьке, з обрубаним підборіддям.

Життя ж його ось таке:

З ранку, як прогуде гудок у залізничному депо, Федір Іванович протирає очі й, підвівши голову, роздивляється по кімнаті.

Усе як було. На стіні проти ліжка картина за склом. На білому коні перед військом генерал басує. На шапці перо, мов у пави хвіст, а в руках шабля аж горить, в далеч показує — туди, де мінарети за буграми мріють. — Скобельов під Плевною — усім генералам генерал, — думає. А тут же поруч святогорська пустиня розмальована. Внизу ріка в'ється, човни пливуть, прочани ідуть, не то ченці рибу ловлять; на горі ліс зелений, як

рута, а між рікою та горою монастир палацом розкинувся.

— За двадцять копійок купив,—пригадує,— дешево було, ченці продавали.

А за дверима, на кухні, шумить самовар, затишно—спокійно і так однотонно, неначе ідеш в м'якому вагоні.

Легко човгає постоломи Катерина Іванівна, з кімнати на кухню як на човнах плаває і каже:

— А гудки вже прогули.

— Чую, чую!—задоволеним голосом відгукається з ліжка Федір Іванович, потому прибирається й сідає за стіл.

— Чим же ти, жіночко, будеш годувати сьогодні—га?

— Чим доведеться,—з заклопотаним виглядом відказує і додає:— кашу молошну на друге зварю.

— От якби гуся засмажила на вечір та квашених яблук до нього дістала. Знамени-то б вийшло! А смашно це,—доложу я вам, робили в святогорській. От уже де поїсти можна було! Що печерська лавра, що святогорська пустиня. В Київ приїдеш було—у лавру потягне—пиріжки. Які пиріжки!—Не наїстися: як морожене—так і тануть в роті. А в святогорській гуся подадуть—сльюнки побіжать.

— Згадуй, що було! У богоявленському он комуни завели, співи та театри на цілу ніч. Це в храмі божому,—вставить зітхаючи Катерина Іванівна.

— Харцизяки! — спокійно проведе Федір Іванович,—народ розпускають.

Вечорами, вернувшись з контролю й поспавши по обіді годину, обкладався папірцями та списками, розмежовував їх цифрами та пудами. Чітко, акуратно виводив по графиках. Подивитись, неначе салдатів колонами на параді розташовував. Розташовував і бурчав: „а може й не так—раніше візьмеш було статут—усе ясно, а тепер не примінишся“.

— Ото ж бо є! — обзивається Катерина Іванівна,—і я це кажу.

Часом Федір Іванович їхав в командировку на ревізію й вертався навантажений торбинками.

— Приймай, моя мамочко! Приймай та годуй! Ти ж інтендант,—посміхався задоволено.

Діловито розв'язувала Катерина Іванівна торбинки й придивлялась. Крупа—в жменю клала, борошно на язик—чи не гірке, потому розсипала по мішках у кладовці, а в неділю пекла пиріжки.

— От і свято у людей,—казала сусідка, пробуючи пирога.—А я вже забула як і пекти. На гливкому хлібові сидимо.

— Мій же Федя — контрольор, — солодко каже Катерина Іванівна.—Поїхав на ревізію й привіз. Контрольор...

.
По ґрунтах люди живуть по сонцю. Це там, де пахне чорноземлею, скотинячим гноєм і парним молоком.

Довга путь сонцева за літньої днини й праця невпинна, звісно, літо на зиму робить.

Улітку жили набрякли й сон курячий, короткий, як сама літня ніч.

А взимку сніг, кучугури й вітер вовком скавучить. Узимку ночі набридливі й сні павутинням в головах, а думи—клубки. Не розмотати їх.

По сонцю люди живуть!

А то буває, по гудках. Це там, де депо й паровози, рейки й семафори,—у залізничному кварталі, звісно.

Пошукайте дзигарів у залізничному. Башмаки стопчеш, доки натрапиш. На базар повідносили, на хліб по хуторах поміняли.

На що, кажуть, дзигарі, коли гудки чути?

По гудках встають, по гудках і працюють.

Лежить ще квартал залізничний у снах передранкових. Попеляста муть над оселями розвісилась і сиза сутінь по над вікнами. Порожньо-мертво, як удень на цвинтарі. І раптом довгий гудок, мов дріт, від депа про-

стягнувсь. І пішло. Десь стукнуло за парканом, заворушилось. Задзвенів прогонич, закрипіла хвіртка. Стукаючи каблуками, поплівся чоловік, другий, третій.

— Пора?

— Авжеж, гуде, значить, пора.

— Третього ще не було?

— Доки дійдемо, загуде.

По гудках живуть, по гудках і гадають.

Гугнявий гудок, мов п'яний бас горло дере,—низом стелеться згук,—справляй черевки, кажуть—негода буде, візьме тоном вище—нахмарить, а запищить тоненько—у вухах залящить—то на сонце, на мороз і посуху.

А Федір Іванович по гудках, як по книгах. „Гудок, каже, все одно, що людина галасує“.

Прокинувся одного ранку, озирнувся та й зблід.

— Те-те-те!..

— Те-те-те!—забелькотав по-малечому. І схопившись з ліжка, розіп'явсь біля вікна.

— Чого метушишся!? чи приверзлося що?—кинула Катерина Іванівна.

— Чуєш?!—відказав замислено і провів рукою у бік залізничної колії—чуєш, гуде!

— От ще!—буркнула та розчаровано.—Що дня гуде.

— Не гуде—стогне, як поранений звір, або людина ніччю у лісі. Чуєш?—підвів палець угору.

— Вигадуй!

— У-у-у!—провів, прислухаючись до згуків. — Не к добру це гуде, а к нещастю. Перед війною гуло ще отак, та коли Віра вмирала.

Розгублено повторював, тупцюючись по кімнаті.

— Не к добру, а к нещастю.

.

Товариш Зетт, начальник контролю й голова перевіркової комісії, переглянув низку анкет службовців і раптом спинився. Неначе щось впало в око. Замигтіли літери, повипиналися з рядків, як п'яні покосилися цілі слова.

— Утома, певно, — проказав член комісії Пичугін, — так инколи в мене буває, коли ночами працюєш.

— Доводиться сидіти — революція, — протер очі товариш Зетт і вставивсь знову в анкету.

— Що за дідько! — буркнув сердито й труснув головою.

Висмикнувши з купи анкету й поклавши перед себе, став читати повільно, по складах:

... Федор Іванович Нѣжинський.

Широка посмішка розпливалась по лицю.
— Зрештою ось де причина: ять вско-
чило в око,—проговорив з полегкістю.

А в другу хвилину глибокі борозни розір-
вали високий лоб і чорна хмара лягла під
очима.

— По конях узнаю. Старою Руссю пахне
з попами, панами, казенними гімназіями й Гро-
товою ортографією. Цікаво, за кого він себе
визнає, що далі відповідає? певно пише: ра-
дянській владі співчуває, до комуністичної
партії прихильний, взагалі, як це повелося в
таких випадках.

Перегорнувши анкету, вп'явся в рядки. Очі
нервово забігали.

„На партіях не розуміюсь, — читав, — ні-
коли до них не належав, а думки мої такі:
наше діло маленьке, кому роблю—тому й
служу“.

Товариш Зетт підвів голову:

— Це відповідальний агент, контрольор.
Одверта контр-революція!

Пичугін взяв анкету і повертів у руках.

— А мені це подобається,—казав замис-
лившись.—Уся людина перед тобою. Що на
думці, те й на язикау, за пишні фрази не за-
ховується, і не шкідливий. Кому роблю,—
каже,—тому й служу.

Товариш Зетт вставив:

— Нам треба живих людей, свідомих великих подій. Час вимагає нових методів роботи—революційного темпу, а то мотлох, реакція непереборима.

— Другий десяток літ біля гудків ходить, можна використати його, щось знає, з іншого пізно йому починати, жебраком хіба стане.

Посперечавшись, ухвалили:

„За скороченням штатів звільнити контролера Ф. Ніжинського з посади, перевівши його конторщиком, в разі згоди на колію“.

.

Дні як ті поїзди на станції: приходять—відходять, хтось кудись їде. Тиждень минає й другий, а там і місяць сходить—хтось кудись їде.

Будні й свято. Понеділок... субота й неділя, і знову.

Понеділок... субота—будні: грають ріжки біля стрілок, відгукуються паровози, між semaфорами ходять, скриплять колеса—дзвони, шум, гуркотнеча.

— Конторщик Ніжинський! Товаро-пасажирський — Москва — відійшов, запишіть вагони.

Понеділок... субота—будні: прикрути до стільця, висижуй цілісінький день, штани витирай.

А неділя—свято, день гулящий—тоді так:
Обгортається Федір Іванович у халат, з різнокольорових лоскутків зшитий, безрукавий, з довгими полами, неначе римська тога, взуває на босу ногу постолі й топчеться. Від кутка до кутка: п'ять—сім, сім—п'ять.

Розтинається церковний дзвін, далекий, важкий і обірваний, від Спаса на Пісках.

— Може до церкви піти-б?—задумується— і рішуче відкидає:—й нога не ступить туди, нехристям нехай служить, шалапута, храм божий оскверняє, теж живоцерковець...

Біля борошна заходжується Катерина Іванівна. Очі сіркою—вовком дивиться, губи надуті.

— ... пиріжки пекли в цей день, а тепер коржики,—починає зтиха бурчати.—Як мацу на воді коїш...

— ... а швидко й це минеться—зуби на полицю,—останню торбинку витрусила...

— Що ж ти мовчиш, заціпило хіба?—голосніше бере,—до тебе кажу!

Як застукана миша, бігає очима Федір Іванович і відказує наляканим тоном.

— А буде якось, переб'ємося. Швидко ось гроші дістану, видавати, казали, будуть.

— Розживешся на ті копійки! Багато, скажи мені, накупили за ті, що приносив? Збуваєш усе—тим живеш.

— Заробляв і жили—так революції ж захотіли—от і діждались.

— Мовчав би, то легше було-б!—випалює Катерина Іванівна.—З людьми не вмів обійтись, до конторщиків дослужився. Тяхтій нещасний! Гріха наберешся!—потому, зтуливши губи, видавлювала пляшкою коржики з тонко розкачаного тіста.

Строгою октавою гуде дзвін від Спаса на Пісках і будить щось давнє. Топчеться Федір Іванович від кутка до кутка, пригадує.

— ... Революція?!—й морщиться лоб,—вигадали... хаос якийсь, от що! Як старших поважали та начальників держались, і діло йшло, і жилося усім: і з'їсти що було і справити можна, а тепер, подивись—старе дотріпуєш, халат носиш.

... Панами усі захотіли стати, в начальники полізли, молокососи. Йому в бабки ще грати, а він, дивись, вже командує, і хочеш, щоб був якийсь толк—шукай вітра в полі.—Хаос, хаос один!

... Дожились... а не буде так,—спалахували огники в каламутних очах.—Розвіється, пам'ятайте моє слово, харцизяки! Кожного на своє місце поставлять, хто до чого навчився. Був ти контрольор і ставай, стрілочник ти—на стрілку їди—там твоя робота.

... Розвіється—да, харцизяки!

.
Високий сормовський паровоз, Ч 017, труба, як голова сфінкса, дмухнув залізними зябрами, зашипів білою парою.

... Їду-у-у... ей, бережись! гукнув, аж у вухах загуло, і важко рушив від платформи.

... Ух-ух-ух!..

Виплутавшись з густих рейок, швидко пішов в простори.

... Тах-тах-тах-ах...

Тільки хвостом замотав.

Черговий на станції Пичугін увійшов в контору й опустився на стілець.

— Поспішний відійшов, слід і посидіти.

Запалив цигарку й пустив вгору димок. Може стежив за білими пелюстками, не то думав.

Потому сказав:

— Та й часи наступили—диву-дивуєшся, га, Федоре Івановичу?

Той записав „поспішний С—Москва“ й повернув голову.

— Божевільні, доложу я вам,—охоче відповів і, вичікуючи, повів очима.

Пичугін випустив знову димок.

— Да,—протягнув, стежачи за димчатою змією,—той було застряв у путі і не має сили доповзти до станції. Другий доплентався, а далі, пардон—не потягне. Сигнал даєш, а він ні кує, ні меле. Та усе таке общипане та

обідране: вітер у вагонах як у полі свистить. Край здається та й годі. А день настане, немає тобі життя. „Коли прийде? коли відійде? Знаю я чи що? хоч тікай було“...

— Довели ж, харцизяки,—вставив знову Федір Іванович і, ледве вловима рисочка вдоволення відбилась на лиці—„Харцизяки,—так думає не лише він один, а й Пичугін“.

Пичугін нахмурено знизав очима.

— ... Да, — підхопив неначе загублену нитку,—да, і от маємо,—живо повів,—хвилина в хвилину, точка в точку. Дванадцять приходить, дванадцять п'ять відходить. Та все чистеньке, новеньке, аж дивно—звідкіля взялося. Воістину, була тьма й настав світ.

Зморщив лице Федір Іванович, зтулив губи й скептично процідив:

— Світ?!—ну й світ, доложу я вам, аж в очах темно.

— Старомодня ви людина, Федоре Івановичу,—спокійно проказав Пичугін,—не буде з вас толку, я бачу.

— То може, скажете, час вмирати?—видушив підмогильним тоном Федір Іванович.

— Може й так—відказав той, замислившись не то серйозно, не то жартуючи.

.

... Коли відійде останній поїзд у глупу ніч за семафор і заглухнуть рейки, а стрілочник

Микола з ріжком у руках і вухами, повними звуків залізничної симфонії, заснить одним оком,—

... коли чорною хмарою ляже над кварталом густий морок від дерев'яних пішоходів до далеких зорь, а за вікнами згаснуть електричні вогні й поринуть у тишу оселі, —

... коли груди Катерини Іванівни стануть ритмічно здійматися, роблячи сонне хрипіння,

— біжить тоді сон з очей Федора Івановича. Водить ними по кімнаті, впинається в тишу квартальну. І здається — не морок нічний стоїть, а хаос безпросвітній розлігся. І тоне в ньому білий генерал з занесеною в далеч шаблюкою, поринає в безодню святогорська пустиня. Хаос безпросвітній.

І холоне серце, тоді щось давить груди, страхом обіймає його.

Обгортається в халат, з різнокольорових лоскутків зшитий, нечутними кроками крадеться до ліжка Катерини Іванівни. Мацає тремтливими руками.

— Чого тобі тут?

— Холодно, Катя,—здушеним тоном бормоче.—Морозить мене, а він каже: вмирати мабуть пора. Це Пичугін так.

— Перехрестись,—відказує хрипло Катерина Іванівна,— та й лягай, нагрієшся.

— Холодно,—бурмоче Федір Іванович.—
Морозить, не спиться мені.—Потім сідає на
ліжку і, втягнувши голову в плечі, вдивляється
каламутними очима в тишу квартальну.

— Холодно мені, холодно.

.

Дні, як ті поїзди. Приходять—відходять,
хтось кудись їде. Тиждень минає й другий, а
там місяць сходить Місяць сходить— три-
дцять днів—а наче цілий рік.

— Ой та й часи наступили! — скаржились
у кварталі,—часи судні!

elib.prlj.org

ЧЕКАННЯ.

Відходив молодий, весняний день.

Ярина Васильовна, вернувшись додому, почувала себе натовленою, безсилою і якоюсь нещасною.

Утома обняла все її тіло, скувала волю, уяву, бажання.

Піти у міський садок, подивитись на весну, назбирати квіток. А хіба це цікаво? Хіба це хоч трошечки змінить оточення, прикрасить злиденне життя? Хіба не однаково, завтра ж зранку поплентаєшся на телеграф і будеш до нестями вистукувати на апараті. Хіба не будеш потому годинами з очима голодного пса вистоювати в їдальні, спочатку за шматком хліба і мискою збовтаної юшки, а там за місцем біля столика і хіба ввечері не доведеться знову ламати голову над тим, чим перебити голодну жагу?

Розпластавшись на ліжкові, натовлено водила перед себе помутнілими очима.

— Коли вже воно стане легше жити?—зітхала.—Та й чи стане за таких порядків, коли немає тобі ніякісінького спокою і сьогодні не знаєш, що буде завтра, чи матимеш хоч поганеньку роботу, чи може опинишся за бортом, „антисовецький елемент“, скажуть, та й усе.

Підвівшись з ліжка, взяла газету з сірого грубого паперу й шмигнула очима по шпальтах. Вставилась у розділ „На фронті горожанської війни“ й уважно прочитала різні відомості з фронту.

— Усе незначні сутички,—кинула роздратовано.—Сидять там, висижуються, так би наче їм ніякогісінького діла до нас немає. Теж во-яки!..

Короткий стук у двері сполошив її думку. Увійшла в кімнату тьотя Муся. Повна урочистости й таємничости сіла на стілець.

— Видихаєш совецькі хліба,—провела докірливим тоном, ледве привітавшись, і кивнула на глухо забиті двері, що вели в суміжну кімнату.

— Дома той... комісар?—запитала притишеним голосом, трохи запнувшись.

— Самуїл? Ні, ще не приходив,—відповіла байдуже й посміхнулась кутком своїх губ.—Комісар? Ну який же він комісар, комсомолець та й годі.

— Пащукуй та обілюй їх. Всі вони комісари! От що! Та не в тім справа. Я питаю тебе, чи він дома. Не приходив? А може й не прийде? Може він наживав уже п'ятками? Ні? Так це швидко буде!

Кидаючи одно за одним запитання і зараз же відповідаючи, тьотя Муся підморгнула таємничо вицвілими очима.

— Еге-ж. Це швидко буде.

Ярина Васильовна похитала головою.

— Про це вже стільки говорили, що й не віриться. Коли-б то сталося, та нічого не чути, пишуть он: все без змін.

— Дурненька ти, а й не молода,—відрізала сердито тьотя Муся.—Потурай на газети. Кажу, будуть—і будуть. Он всяке добро, передають люди, цілими ночами вантажиться на станції, евакуація виходить, чи що. Та це ще не все, ще не те почувеш!—моргнула таємничо, і, підвівшись зі стільця, запустила за пазуху руку. Помацавши, витягла маленький, згорнений папірець.

— На, прочитай. Та нікому, боронь боже, ані слова.

З легким тремтінням рук Ярина Васильовна розгорнула папірець і пробігла короткі написані олівцем рядки.

„Жив-здоров. Наші діла ідуть цілком добре. Швидко посуваємось вперед. Не-

забаром будемо у вас. Чекайте на нас. Коля“.

Туманна поволока враз зникла з очей. Блиснули ледве вловимі іскорки.

— Коля!—зірвався з уст радісний і разом здивований вигук.

Вона ще раз пробігла записку, пригадуючи почерк і, впевнившись, заговорила палко, із захопленням.

— Коля! голубчик! Таки відгукнувся! „Жив, здоров, швидко будемо“—і це правда. А я вже думала. Ні, ні. Я вірила, я знала, що це так буде, що вони прийдуть сюди, прийдуть неодмінно.

— Авже-ж!—з погордою вставила слово тьотя Муся і раптом принишкла, почувши за дверима чийсь кроки.

— Це Самуїл повернувся, видко,—пояснила Ярина Васильовна, і, не звертаючи уваги, запитала замислено.—Коли-ж то це станеться? Невже швидко? От буде щасливий день!

— Цсс!—приклала палець до рота тьотя Муся й хитнула головою в бік дверей.—Почує ще, то не оберешся лиха. І, заховавши знову за пазуху записку, вийшла з кімнати.

Лишившись одна, Ярина Васильовна стояла якусь хвилину непорушно серед кімнати.

Потім підійшла до комоду, стала висувати одну за одною шухлядки. Із заклопотаним видом перебирала книжки, зложені з старими газетами й білизною.

— Нарешті,—вимовила задоволено, натрапивши на фотографічну картку, що кілька місяців тому засунула з обережності за обкладинку однієї книжки й піднесла її на світло ближче до вікна.

З картки глянув молодик з ясним поглядом сірих очей, трошки прищуплених, із міцно стиснутими губами, з насуненим на лоба картузом військового.

І тоді перед нею повстали призабуті години останнього побачення.

Вечір. Ні, не вечір, вже ніч. Холодна листопадова ніч. За вікнами розлігся густий морок, тільки де-не-де мерехтять бліді вогники й тусклим відблиском розсіюються в сутінках вулиці. Зрідка чутно постріли з рушниць. Хто знає де й по кому. Може десь вартовий, наляканий темрявою міста, страйком заводу й електричної станції, близькістю фронту й тривожними чутками про можливі заколоти робітників. Ох, ці більшовики...

А вітер віє зловісно. Хвилинами налітає на будинок, б'ється під дахом, проривається крізь щілини незамазаних віконних рам. Холодним струмком пронизує тіло.

Блимає тоді каганець, засвічений з гасу. Здається зовсім гасне, а волохата сутінь виступає уже з кутків і мов примара суне кімнатою. Вкластися б спати. Сховатись під ковдрою. Але ні. Краще сидіти і слухати, так наче безпечніш. Що слухати? Ось, здається, хтось стукне, побіжить, закричить, заголосить.

— Де ж це тепер наші? Хіба таки не стримають тих, не переможуть? Хоч би ніч вже швидче проходила.

Енергійний стук у двері і знайомий голос з надвору розряжає на мент напружений настрій. Та нерви ще дужче напружуються, коли захеканий скочив він у кімнату.

— Що сталося, Коля?

— Наші відходять, — перевів віддих. — Місто лишають. Я заїхав на хвилину, щоб попрощатись, — мов ножем полоснув по серці.

— Що ж тепер буде з нами? Що робити? Як жити? — Глянула на нього очима, повними розгубленості й відчаю.

— Не турбуйся, Ірочко, це ж на кілька день. Ми так швидко вдаримо знову, що вони не встигнуть оглянутися добре, як будуть тікати світ за очі.

— Мов би так. А мені страшно стає, як подумаю. Коли вже настане спокійне життя. Хіба таки не можна помириться, знайти

спільної мови, зробити якісь поступки чи що?

— Спільної мови?—посміхнувся іронічно.— Ми боремось за батьківщину, за її історичні традиції, за славу, яка-ж може бути мова з тими, хто її руйнує, глузує з минувшини, зневажає наших батьків, нарешті, грабує придбане ними добро. От наша мова,—хлопнув рукою по кешені, з якої випинався револьвер.—Ми будемо нею говорити, доки не заткнемо пельки усім більшовицьким горляням.

— Кров, усе кров і кров,—затулила очі руками.

— А що-ж? Здатись на ласку, щоб потім скрутили тобі карка?

Потяглася довга хвилина мовчання. За вікнами, як і раніш, бився вітер, жалібно краючи серце, вила собака. Потім розітнувся посвист паровоза.

— Мені вже пора! Треба спішити за своїми,—піднявся враз.

Важкий камінь підкотивсь під горло. Хотілось щось сказати, скаржитись, але сльози душили слова.

— Швидко побачимось,—промовив роблено весело, прощаючись.

— Як це давно було,—подумала,—і разом недавно. Усе наче змінилось і нічого, як у ві сні.

Вона ще пригадала перші дні тривоги після вступу червоних, безсонні ночі, чекання своїх, все дальший відхід їх від міста і різні чутки й епізоди за останні дні, телеграми навіть, передані по лінії. Звичайні раніше, вони набрали тепер в її очах глибокого змісту, нових доказів, що стверджували зміну на фронті й швидкий прихід білих.

— Коли б це скорше сталося,—зідхала з тоскою, вдивляючись в картку молодика.

Місто, здавалось, жило ще тим самим життям, сповненим невгавної метушні, нескінчених турбот, прекрасних ідей і розчарувань.

Виконкомські колегії, як і тиждень тому, акуратно відбували засідання. Розроблялися точні плани ідеальної організації людности, виголошувались палкі промови, приймалися різні проєкти. Виконкомські канцелярії справно з 8 до 2 год. провадили свою роботу. Секретарі й управділами з глибокодумними лицами складали листи, циркуляри й постанови. Машиністки з тоскними зорами передруковували годину за годиною і діловоди з непорушним спокоєм нотували входящі й виходящі.

На стовпах, на тумбах та стінах будинків так само наліплювались все нові плакати, що кликали трудящих до прекрасної будучини.

Там робітник у фартуці, розмахнувшись зо всією силою, добиває молотком якусь павуко-подібну потвору. Там колоситься золоте поле, і селянин з прилизаним волоссям жне пшеницю серпом, задоволено посміхаючись.

Миготять силуети заводських труб і жінка, з огненно-червоною хусткою на голові, вказує вдаль на схід сонця.

Короткі бойові гасла густо рясніли між плакатами:

„Ми повалили капіталізм, ми збудуємо й соціалізм“.

„Жінко! Настав час визволитись з віковичного рабства“.

„Хто не з нами—той проти нас“.

А тим часом, шнур на військовій карті, вивішеній біля редакції газети, все знижувався, опускався з півдня на північ і визначував, що лінія фронту наближається повільно до міста.

І разом з тим все частіше домашні хазяйки вертали з базару з порожніми кошиками й нарікали на те, що ціни знову підскочили, що не можна нічого докупитись.

Тоді все більше родилось чуток, повних безмірної вигадливості. Швидко, мов бацили, množились у місті, перелітаючи з базару до центру, від залізничного двірця до околишніх підворотень.

— Чули?..

— Ідуть!..

— Уже, кажуть, недалеко, бачили десь у селі поблизу.

— Ну і що?

— Козаки кажуть. А хто й знає, що буде.

Нервова й замислена починала тоді день Ярина Васильовна. Далеке торохтіння колес, прискорені кроки пішоходами, випадковий гук на вулиці викликали у неї цікавість. „Чи не йдуть бува?“ — пробігала насторожена думка.

З побільшеною увагою, зосереджено перечитувала телеграми, різні розпорядження, що передавала по лінії, шукала нових доказів, натяків, підтверджень. І з особливою приємністю довідувалась про скорочення лінії, або закриття станції прифронтової смуги.

А ввечері, вернувшись з посади, брала замусолені і вкрай стерті карти й тасувала довго. Потім розкладала їх, за якимсь їй відомим планом, мов чинила ритуальний обряд, обкладала різними сполученнями карт бубнового валета, хмурила лоба, роздумувала, тасувала карти і знову розкладала.

А то, почувши кроки й шарудіння в сусідній кімнаті, стукала у двері:

— Як діла, товаришу Самуїле, що чути нового?

— А нічого, все добре,—відгукався із-за дверей трафаретною фразою Самуїл.

— Наші відступають, чи що?

— Ну що значить відступають у цій війні,— дипломатично відгукався Самуїл. — Сьогодні відступають, завтра наступають, і все буде добре.

Це „добре“, повторюване мов заучена фраза, її заспокоювало, але разом і турбувало. Турбував її отой Самуїлів спокій, його віра і наче байдуже ставлення до перемоги білих. „Чи не знає він справді від своїх якихсь таємних інформацій, що міняють становище на фронті. Та ні, не може бути, — заспокоювалась, бо коли б щось сталось, вони роздзвонили б на всіх перехрестках“.

І повна настороженности чекала своїх.

Того дня в сусідському садку рано піднялися грачі. Цілими зграями носились над деревами, над звитими гніздами й кричали невгавно на різні голоси. Як кумкання жаб на пересохлому в літку болоті, набридливо-подражливе, було їхнє каркання.

Висловлюючи побажання, щоб вони повиздихали, Ярина Васильовна не раз перевернулась з боку на бік, коли глухий гул, схожий на відгомін далекого грому, долетів до її вуха.

Вона напружила слух, і, коли гул розійшовся, ще раз кинулась до вікна.

Спершись на лутку, висунула голову за вікно. З притаєним віддихом і застиглим обличчям поринула в ранкову тишу. Її серце застукало часто, коли один за одним чітко розітнулися вибухи з південної сторони міста й важкою луною, схитнувши обрії, покотились над містом.

„Це вони, це наші!“ — вихопився радісний вигук.

З ясними вогниками в очах, висунула іще дужче голову й вдивлялась на вулицю. Слухала й виглядала. А то рахувала постріли й порівнювала силу їх. Чорні хмарки клалися під очима, коли їй здавалось, що постріли віддалялися, ставали менш чутними, і зникали, коли розкочувались з більшою силою. Так-так-так, -так-так-так — піддакувала задоволено з кожним пострілом.

А далі, ловлячи звуки, подалася у місто.

Повз неї з кошиком у руці пробігла жінка, щось бурмотіла, хрестилась, налякано озиралась по сторонах. Проїхав з міста порожній візник, неначе ховаючись; піднявши голову вгору, виглядав з-за хвіртки чоловік.

Гул тим часом став дужчим. Він все побільшувався в міру того, як наближався до залізничного двірця.

От промчався важкий автомобіль, завантажений різними речами. Друкарські машинки, спаковані у синіх обкладинках діла, телефонні рурки, приладдя до якихсь машин—усе мішма зложено, хаотично визирало з автомобіля. Цілою валкою проїхали взяті із села підводи з невідомим грузом у ящиках, в супроводі невеликого загону салдатів. Пройшов гурт скотини, під постійним підсьоганням погоничів. Круторогі воли із впалими боками й випнутими ребрами, молоді бузівки, що дико крутили головами й з жахом кидались в сторону від свисту автомобіля.

— Евакуація, евакуація, евакуація,—повторювала Ярина Васильовна, дивлячись на незвичку для міських вулиць картину.

Вона спинилась біля телеграфу і з якимсь тремтінням зиркнула крізь розчинені двері в службову кімнату. Цілковитий розгардіяш кинувся їй у вічі. Один за одним були здвинуті до стіни столи. На долу валялись затоптані шматки паперу з різними таблицями, справами й повідомленнями. Великий ящик, очевидно тільки що запакований, стояв серед порожньої й мовчазливої залі.

„Евакуація, евакуація, евакуація“.

Вийшов з кабінету завгосп, заклопотаний і спітнілий, і звернувся до робітника, що викочував із кабінету ще один ящик.

— Ну, вже й готово, і встигли—лишається тільки підводу.

Ярина Васильовна вступила у залю і, вдаючи перелякану, запитала.

— Що це діється, товаришу Сквирський? Нікого ще немає, чи сьогодні роботи вже не буде?

— Яка там у дідька робота! — пронизав допитливим зором завгосп. — Не чуєте чи що — он бухають уже недалеко!

— Та що ж це таке? — сплеснула долонями рук. — Що ж тепер робити? Оп'ять білі, от лишенько!

— Да... — процідив стримано завгосп. — Ваше діло маленьке, ідіть собі додому, а там видно буде, роз'ясниться. Та й не баріться, — додав він, — а то чого доброго, — хитнув у бік пострілів.

Попрощавшись, вийшла з телеграфу.

Галас, шум, тривога наростала у місті. Скаженим бігом промчався мотоцикл, поплівся на пішоходах військовий загін, безладно, гуськом, в обірваних черевиках. А на майдані, біля залізниці, розсівшись на зложених купками речі тут то там сиділи жінки. Наляканими очима поглядали в бік пострілів, чекаючи черги на вагони.

Швидкими кроками вертала додому. А на лиці грала весела посмішка.

— Вони будуть, будуть, будуть!

Якесь вовтузіння в напівтемному коридорі притягло її увагу.

Важко дихаючи, з рушницею за плечима і корзиною в руках, показався на східцях Самуїл.

— Куди це? тікаєте? Чи на іншу квартиру перебираєтесь? — запитала з іронією, заступивши дорогу.

— Ну, що значить тікаєте? — відповів Самуїл, — я їду до своїх.

Вона подивилась на його зігнуту фігуру, на погано прилажену за спиною рушницю, на корзину, що плутала йому ноги. Пригадала дрібні його послуги, коли вечером инколи приносив до чаю шматок білої булки і стало чогось жалко.

Лишайтеся тут! Вас ніхто і не троне, не комісар же ви.

— Ви жартуєте? — посміхнувся Самуїл, — мені тут не можна, читали в газетах, що роблять з нашим братом, коли попадешся.

— То мабуть залякують, — вихопилась просто та й прикусила губу.

— Ой ні, тут не можна! я знаю! та я їду до своїх у частину, — пояснив Самуїл і рушив далі до виходу, кинувши уже з двору „до побачення“.

Вона якусь хвилину постояла біля дверей, дивлячись, як спотикаючись поплен-

тався Самуїл, потім спокійно увійшла в кімнату.

Тим часом гарматні вибухи стали стихати, перенеслися наче за місто, натомість почулися постріли з рушниць, що все здавалось наближались. Застрочив безперервно десь кулемет.

Закривши вікно, Ярина Васильовна сіла в куток кімнати і слухала, як десь поблизу зі свистом пролітали набої і, мов краплистий дощ, падали на дахи будинків, на зелені віття дерев, на брук.

Слухала довго й напружено.

Тоді їй здавалось: швидко, ось-ось незабаром замовкне стрілянина, наступить тиша і враз ударить музика. І з бадьорими звуками побідного маршу увійдуть у місто вони. Спочатку загін кіннотчиків на баских, у милі конях, з довгими списами на перевагу. Потім, через невеликий інтервал, другий загін з вийнятими з піхви блискучими від сонця шаблями. А за ними іще кіннотчики і далі піші, піші й піші. Лава за лавою рівними рядами, міцною ходою, аж земля дзвенить.

Бадьора пісня зривається в передніх рядах, підхоплюється задніми і лється. А з вікон хтось кричить ура. Його підхоплює багатоголосний натовп на вулиці. Тоді на білому коні відділяється один офіцер. Кінь під

ним аж танцює. Він пробігає трохи вулицею, стримує коня і повертає назад.

— Панове,—каже міцним голосом.—Ви тепер вільні. Улаштуйте свої діла, хто як хоче і вміє, так, як було за ваших батьків. Ваше добро і спокій мають тепер добрих захисників...

— Коля!—Коля! От душка, герої,—милувалась Ярина Васильовна, слухаючи промову офіцера.—Як він змінився!

Радужні мрії, заколисуючи її, довго плелися в її уяві, під безперервне такання кулемета.

Надійшов іще один молодий весняний день.

Зійшло сонце, як і вчора, червоне, велике гаряче. Виткнувшись із-за околишніх садків, бризнуло світлом по вулицях, майданах і вікнах будинків.

З першим промінням схопилася Ярина Васильовна з ліжка і стримголов, протираючи очі, кинулась до вікна.

Салдат у наплічниках, з рушницею за плечима, пройшов пішоходом.

— Наші в місті, наші прийшли!—сплеснула долонями рук у радісному захваті. Потім взяла наготовлену білу сукню й, нарядившись, ходила якусь хвилину по кімнаті. А далі

махнула рукою й вийшла на вулицю. „Краще там, на майдані стрічати“—подумала,

Весела й рухлива, із соняшною посмішкою на лиці, поспішними кроками пішла вулицею, прямуючи на міський майдан.

Але не встигла минути кількох будинків, як її вухо різонув розпачливий крик.

— Рятуйте! О, рятуйте, рятуйте!

З двору вискочила молода єврейка, простоволоса, в одній сорочці, прикриваючи розхрістані груди, й прожогом кинулась вулицею.

Слідом вийшло двоє озброєних салдатів з вузлами під пахвами й пішли в другий бік.

— От сука, ще й кусається, — вилаявся один.

— А гарна, бабешка в соку, — смакував другий з масляними очима.

Ярина Васильовна потупила очі й прискорила кроки. Але швидко відчула, як білі пухкі мушки, схожі на сніжинки, стали падати на голову, пхатися в ніс, чіплятися на одягу.

Вона підвела очі. Густою масою з вікон одного будинку виривався білий пух, неначе вибитий із подушки. Підхоплений вітерцем, він легко носився у повітрі, то спадав униз, лягав на брук, на пішоходи.

Глухе голосіння жіноче виривалося із вікон разом із сердитою басистою лайкою.

— Що ж це таке?—мов тікаючи із зачумленої вулиці прискорювала кроки Ярина Васильовна. Якись бандити роблять нальот чи що?—шукала пояснень, відганяючи страшну думку.

Затуляючи вуха, вона звернула на другу вулицю.

Натовп людей біля містка притяг її увагу.

Ледве наблизилась, як почувла знайомий голос.

— І ти вже тут, — кинулась на зустріч із натовпу тьотя Муся.

— Поздоровляю тебе з приходом! Таки діждалися—поздоровляю!—Простягнувши руки, тьотя Муся обвила її шию, міцно цілюючи.

— А тепер он диви,—показала рукою під місток,—комісарів під розстріл повели. Злапали таки, слава богіві.

Натовп гув. Хтось розмахував кулаками, тикав їх під місток, загрожував.

— Попили нашої кровушки, — кричав якийсь пикатий чоловік,—тепер годі, і ми свого закону діждались.

— Туди їм і дорога! — верещала стара жінка хриплим голосом, кашляючи.

Ярина Васильовна випросталась з обіймів тьоті Мусі і з почуттям якоїсь розгубленості протиснулась до поруччя.

Загін озброєних салдатів тільки зайшов під місток. Опустивши на землю рушниці, розімкнувсь і витиснув з кола двох молодих парубчаків із звязаними на спині руками. Один у червоноармійському картузі, а другий простоволосий. Хтось із салдатів штовхнув у спину арештованих. Вони озирнулись і нерішуче відділились від салдатів, зробивши кілька кроків у глиб містка.

Потім показався офіцер і щось крикнув. Салдати відійшли на кілька кроків, підвівши рушниці.

Сонце тоді продерлось крізь настилку містка й заграло яскравою плямою на обличчях арештованих.

Ярина Васильовна глянула на обличчя й пополотніла.

— Самуїл, я його знаю, подождіть!—закричала несамовито.

Але тої ж хвилини зведені рушниці дали залп. Розстріляні, як підкошені, похилились на стовпи і мертвим грузом упали на землю.

Офіцер підійшов до мертвих, і, штовхнув кожного ногою, неначе хотів впевнитись. Потім махнув рукою і вийшов із-під містка.

— За мною,—скомандував він салдатам і пішов східцями через місток.

Ярина Васильовна хвилину дивилася на офіцера, потім затремтіла, очі налилися кров'ю й помутніли.

— Жах який, який жах!..—Це Коля! Коля! А я думала герой,—забелькотала щось незрозуміле, і поточившись назад, непритомною звалилась на землю.

—

elib.prlu.org

ВОРОГИ.

З моря з самого ранку дув шпаркий вітер.

Розгонисто налітав раз-у-раз на скелястий берег, на високі темні кипариси і, покрутившись у верхів'ях, линув далі зі стогоном, з виттям, до підніжжя гірського пасма.

А слідом з-за безбережної морської далечини випливали попелясті хмари. Розростаючись біля обрію, мінилися фарбами і неслися вгору, заволокаючи весь небесний простір.

Полоскав дрібний дощ. Дрібний і в'їдливий, як осіння мрячка на півночі. Хвилинами переходив у великі краплини, щоб потім знову припустити ніби крізь розтягнуте там десь у горі густе решето.

Санаторійці, збившись у курзалі, затягали навмисне свій сніданок.

Говорили про вечірню духоту та безсонність минулої ночі, що, як виявилось зі слів давніх санаторійців, завжди трапляється перед грозою. Говорили про соняшні ванни і мор-

ські купання. Хвалилися нагуляними за останній тиждень хунтами, весело, задоволено, з приємною усмішкою на лиці. Або скаржились „як було в день приїзду“ — додаючи: „Та правда, лікарі кажуть—не в хунтах діло“. А розмовляючи, розстібали пазухи одне перед одним і виставляли на показ засмажені груди. От, мовляв, здорово, як здорово!

Та прийшов завгосподарством і заявив категорично, що треба звільнити залю, бо Настя, служниця, і сьогодні, хоч і негожа днина, має її прибирати. Такий уже звичай повівся.

Неохоче вилазили з-за столу санаторійці. І невдоволені розходилися по своїх палатах.

Наша палата вернулась до себе на другий поверх так само „розгвинченою“. Сталася неначе несподіванка і вибила всіх зі звиклої колії, не знали, що робити, як убити порожній дообідній час. Хто простягся в ліжку і, задравши голову вгору, тупо дивився у білу, чисто вимазану стелю, хто насуплено топтався між ліжками, з одного кутка до другого, а хто мовчазно, й завзято змахував раз-у-раз рукою, ловлячи в'їдливих мух.

Порушив тишу тов. Макар.

— Бач, який зарядив!—буркнув сердито, поглянувши на заплакане вікно.—І носа нікуди висунути. Сиди тут у чотирьох стінах,

мов у монастирі, від світу й людей відірваний. Аж отут поправишся?

— Спокій, спокій і спокій!—це нарзан для нервів,—відгукнувся трохи жартовливим тоном тов. Федь.

— Кому що! Одному пряжки, а іншому ремінець,—відказав байдуже тов. Макар і додав: — Ех, поїхав би до себе на Дінець, так спочив і погуляв би. Там тобі й рибку можна половити, і братва своя. Так ні, приперся сюди. А на чорта? Ремонт, кажуть!

Розмова обірвалася.

Стало тихо. Тільки, як і раніш, полоскав за будинком дощ та рвачкий вітер шугав крізь віконні щілини, обдаючи обличчя свіжим повітрям.

— А цікаво було б знати, що робиться зараз у нас у столиці?—Дивлячись у далечінь, замислився тов. Абрам.—Спека й духота, що й чортам важко дихати, чи може приємна прохолода, така здорова свіжість?

Тоді підвів голову з ліжка т. Короп і нагострив вуха.

— Про яку це погоду торочите?—запитав підозріло.—Вчорашню дискусію може хочете продовжити? Ні, прошу, дайте мені спокій. Я приїхав не парламентські дебати слухати, а спочивати в санаторії. Спочивати я приїхав, чуєте, оратори!

— Хмурі дні таки зовсім кепсько впливають на психіку людей, зокрема неврастєнічних. Воїстину медицина тут не помиляється!

Тов. Короп схопився з ліжка. Очі блиснули ворожим огнем, губи нервово тремтіли. Гостре, вразливе слово, здавалось, от-от зірветься з уст.

Але раптом розрядив настрій тов. Федь.

— Прошу слова, ласкаве товариство, — добродушно проказав він.— Знаєте що? Давайте, хоч на сьогодні, доки йде дощ, оголо-симо соціяльний мир і закладемо, ну хоч би клуб мандрівників, або що. Не розумієте? Ко-жен з нас, звичайно, мандрував за ці роки, вольно й невольно, один з приємности, роз-ваги, чи то обов'язку, инший з примусу, не-минучости. Розумієте? Так отже хай кожен розповість щось найбільш вразливе з манд-рівки чи, то-пак, зі свого життя.

— Пхе!—пирснув скептично тов. Мирон,— інтелігентська вигадка копирсатись у спога-дах. Може про любовні пригоди ще розпові-сти, з привілею старих бариньок скориста-тись?

Та більшість охоче вхопилася за думку.

— Це - ж цікаво і скорше пробіжить час.

Не заперечували, нарешті, і скептики.

Зараз же нарізали папірців, наробили цидулок. Кинули, кому починати. Жеребок випав тов. Макарові.

Він повертів у руках розгорнутий папірець із знаком плюс і провів рукою по оголеній голові, неначе витискуючи призабуте.

— ...Так,—протяг замислено, спинившись очевидно на якісь пригоді. — Так,—повторив уже більш рішуче і кахикнув, пробуючи голос.

— Того року,—почав тихим і нерівним голосом,—я працював у місті Н-ському.

— Отож однієї неділі,—зранку, значить, виїхав я в село Михалківці на засівну кампанію. Пара коней, відпочивши за ніч, швидко відмахала 20 верстов і в ранній полудень я був уже в селі. Народу зібралось біля Ради на диво багатенько. Обмінялись коротко словами і, не заволікаючи, приступили до діла. Голова ради, комнезаможник, відкрив збори і сказав так би передмову: „Ми, товариші і громадяни, народ темний, проклятими царями й попами задурені, а нам треба світу, щоб знати, як вийти на правильну лінію соціалізму. От, значить, і приїхав до нас з увику дорогий гість і зробить доклад про стан міжнародних експлоататорів, буржуїв значить, про внутрішнє положення совецької республіки й місце в ній засівної кампанії“.

„Після цієї передмови я зліз на трибуну і, знявши картуза, простяг руку.—Прощу, мовляв, уваги.

„Невиразний шепіт хилитався в натовпі, переходячи в гостре гудіння. Почулися вигуки, спочатку неясні, а далі і голосніші, ворожі.

-- „Не морочте нам голови своїми балясами!

— „Чули вже ваших пісень, та ситими від того не стали!

— „Нахазяйнували, нічого сказати, голодранцями ходимо!

„Я зробив іще раз знак рукою. Та гудіння не вгавало. Тоді я демонстративно зійшов з трибуни.

-- „Діло, кажу, ваше, не моє, як знаєте.

„Мій маневр досяг результату.

„Натовп трохи притих. Почулися навіть голоси „за“. А виступ одного моложавого селянина і зовсім утихомирив людей.

-- „Хай, мовляв, базікає, ми від того не злиняємо і нічого не загубимо, а може й розумне що скаже.

„Його статечний вигляд, спокійний і упевнений тон, серйозний і трошки насмішкуватий, якимсь мимохіть впечатався мені в пам'ять.

„Коли гудіння зовсім стихло, я зійшов на трибуну. І промовляв, як звичайно в таких

випадках. Я говорив про англійських імперіялістів, під чиїми чобітьми стогнуть мільйони трудящих по всіх колоніях. Про ненажерливих французьких біржовиків і спекулянтів, що дурять голови пролетаріатові різними національними забобонами. Не минув, звичайно, румунських бояр і польських панів і т. д. Потім спинився на зрадниках меншовиках. Зробивши, таким чином, міжнародній огляд, я сказав, що очі всіх трудящих звернуто на схід, на нас, де яскраво горить п'ятикутна зірка, чим раз вище підносячись над землею. А при кінці зробив заклик, щоб і маленького шматочка придатної землі не лишилося необробленою.

„Тоді знову пройшов глухий шепіт невдоволення, почулися голоси, повні недовір'я, підозрілості та хуторянського тупоумства.

„Та виступ того ж таки селянина Гната, як хтось назвав його поблизу мене, вніс розважність і стриманість. Тоді я прочитав раніш заготовлену резолюцію і коли запитав: „хто проти“,—нікого не знайшлося.

„З почуттям повного задоволення я ховав у кешеню резолюцію, одноголосно ухвалену. Щоб пак! Ми знали це село як неспокійне, куркуляче, і тому, признаюсь, приємно було побачити його примиренність і нашу перемогу.

„От так здорово!—думав я,—Михалківці теж підуть у ногу з революцією“, як значилося в резолюції.

— „Ну, Петре,— гукнув я весело до свого візника.— Запрягай коней та швидче до міста!

„А за чверть години, попрощавшись із головою сільради, вирушили в дорогу.

„Ми швидко проскочили вузькими вуличками і виїхали за село.

„Дорога пішла полем.

„Сонце, як тепер пригадую, стояло ще височенько над обрієм. Довге проміння цілими пасмами розходилося над хлібами. Під його чудодійною силою буйно переливалась колосиста озимина і ніжно вилискувала молодим прорістом ярина. Теплі випари нагрітої, ще вохкої під зеленню землі стояли в повітрі.

„Я зняв свою кепку, виставив лице під проміння і радісними очима дивився навколо.

„Було ясно і просторо. Глянеш праворуч— довгими гонами до синього обрію потяглося поле, ліворуч теж саме. Ясно й тихо. Тільки хвилинами де-не-де пурхне якась пташка, покрутиться весело вгорі, розпустить дзвіночки і стрімголов шугне вниз, у хліба. А там знову.

„Втягаю в себе п'янке весняне повітря, пахощі зелених хлібів і розпареної чорноземлі. І чую, як живущою рідиною тече по жилах

цей напій, вступає в руки, в ноги, в голову. Бадьорістю юнацьких днів сповнює моє тіло, хвилює, веселить.

— „Ого-го!.. — гукаю радісно на зустріч пташкам.

— „Ого-го!—несеться полем, і глухне там, десь далеко за горами.

„Та тиша й безлюдь мене вже дратують. Я хочу сміятись, розмовляти, кричати. Моя думка мимохить лине в місто. Знову різними шматочками завертілись засідання, наради, діла—така вже, очевидно, професійна звичка. І тут пригадався переданий товаришем лист.

„Шановний товаришу. У нас повна весна, а ви так і не здержали слова—побувати тут на весні. А швидко відцвітуть садки і почнуться канікули, бо дітвора і так перестає вже ходити до школи. Як згадаю, що його робити влітку, аж сум бере—нікого зі своїх. Чи не поїхати, думаю, до батьків у Н. Приїзжайте ж, не забувайте своїх добрих знайомих. Галя“.

„Тоді перебігаю ще раз листа. І дивно. Такі прості й звичайні слова, байдужо прочитані на засіданні, тепер набрали глибокого змісту й цікавості.

„Я уявляю м'який і привітний погляд авторки і незрозуміла радість обіймає мене.

„Не забувайте ж своїх знайомих“—бренть перед мене лагідний дівочий голосок.

„А справді, думаю, чому б не скористатися зараз?—поспішати в місто нема чого, неділя ж.

— „Петре!—кажу,—повертай на Гонтові хутори, справа там є, так треба вже одним заходом, щоб потім не плентатись.

„Той почухав потилицю. Справді. З-за горба визирила вже, залита промінням, баня високої дзвіниці. Вона нагадувала, що місто недалеко, а значить і спочинок від трусської дороги.

„Він став був доводити, що краще відкласти поїздку на інший раз, бо зараз і пізно і коні потомлені, й круг далекий треба робити. Натякнув навіть і на те, що взагалі не слід ночами їздити, бо всяке трапляється.

„Та я знав його дурну звичку вигадувати різні незручності і вбачати страхіття, де їх нема, але ж знав і слабі його місця. Тому твердо настоював на своїм бажанні, хоч, признаюсь, і довго жалкував потому.

— „Підкріпимось,—підморгнув йому,—буде весело вертати назад.

„Магічне слово „підкріпимось“ заховувало цілком принадний для нього зміст і на цей раз справило добре вражіння.

— „Після трудов, конешно,— відказав він коротко, і далі не заперечував.

„Швидко звернули на узбічну дорогу. Зникли повільно з очей шляхові стовпи, телеграфний дріт, нарешті згасла висока баня церковної дзвіниці. Широке поле знову розляглося перед очима.

„Сонце було вже на заході. Тільки по горбках сковзали його проміні, а внизу, по балках, стелилася вже легенька присмеркова тінь.

„Вечірня прохолода тяглася з низин.

„Я насунув на голову кепку і дивився на поля, на замріяний десь далеко на обрію синій ліс, на групи дерев, рідко, де-не-де розкиданих по низинах. Я мріяв. Розумієте, я, більшовик і агітатор. Про що? Про світову революцію, засівну кампанію чи сільсько-господарський податок?

„Нічого подібного. Я мріяв, про що може мріяти теплого весняного вечора людина, коли в неї все гаразд, коли вона певна, що завтра, позавтра і далі вона буде добре їсти, коли ні жінка, ні діти, бо їх ще немає, не насіли на плечі і коли в жилах тече справжнісінька молода кров. Мені ввижалося побачення.

„Моя розпалена уява линула вперед.

„От-от, здавалось, ми вже в Гонтових хуторах. Майдан і школа. Я схожу на ганок.

На-зустріч, з-за дверей плеск у долоні і веселий вигук, повний несподіванки.

— „А, товариш Макар? Як це славно!

„Я дивився у чорні з іскрою очі, де грає посмішка, така лагідна, що манить до себе, на довгий тонкий ніс, на принадні губи, де в кутках приховується ледве помітне тремтіння.

„Моє серце б'ється прискорено.

„Яка чудесна поїздка!—думаю замріяний.

„Але дужий струс тарантасу виводить мене з мрій.

„Я підвожу очі. Перед мене, як і раніше, широке поле.

„Вечірня тиша розлізлась навколо. І разом мій слух ловить віддалений тупіт.

„Я озираюсь.

„Позаду, вкутаний порохом, нісся невеличкий кінський загін. „Мабуть селяне ідуть на ніч на луки“—подумав, а про те стало якось не по собі.

— „Петре!—Швидче жени коней, а то плетуться мов нещасні шкапи.

„Підобгавши розпущені віжки, Петро змахнув батогом, та натовлені коні мотнули хвостами, а далі пішли повільно й ліниво.

„А тупіт наближався. Чіткий був ритмічний біг, і чувся навіть дзвін підков об твердий ґрунт.

— „Ну й що ж? Хай собі ідуть,—дивлюся по боках, шукаючи наче стежки до тих луків.

„Але з кожною хвилиною неспокій закрадався до мене.

— „Петре! Швидче жени коней,—штовхаю в спину, нетерпляче і з цікавістю та побоюванням обертаюсь назад.

„Повною риссю, ледве стримуючи рослих і баских коней, наближалися 4 кіннотчики двома парами. Чорні цівки рушниць, що визирали з-за плечей, найменш говорили за сільських пастухів.

„Признаюсь, першої хвилини я таки отетерів.

— „Що за мара?—От чорт! Кінна міліція,—зідхнув я с полегкістю, побачивши п'ятикутні зірки на кашкетах і звичайні відзнаки міліційної форми.

„Їхня байдужість до нас цілком розвіяла всяке підозріння. Я зняв кепку і весело замахав нею на знак дружнього привітання.

— „Хай живе!—гукнув до них на зустріч.

„Ми спускались у балку. Коні, почувши полегкість, пішли живіше. З другого кінця балки видно було дерева, хуторські двори. „Швидко будемо в Гонтових хуторах“,—думаю, заспокоєний, і крилаті мрії знову полетіли перед мене.

„Та кіннотчики, що відстали були, знову стали насідати. І враз двоє винеслося повз нас на замилених конях. Пробігли з півсотню сажень, стримали коней і пішли далі тихою ходою.

„Я вирішив відстати від них. Не йти ж на перегони. Коні, й без того стомлені, стримувані візником, пішли зовсім тихо, ледве переступаючи ногами.

„Але на диво задня пара кіннотчиків не випередила нас. Якийсь глузливий сміх почувся позаду.

Це починало мене нервувати. Але, прошу, чи був який глузд встрявати в суперечки в безлюдному полі з цими задаваками. Я вирішив таки відірватись від них. Під частими ударами батога наші коні, напружуючи в-останнє сили, пішли підтюпцем. За кілька хвилин доганяли передню пару. Уже стали було обминати, коли ті враз повернули коней. Заступивши дорогу, один змахнув батогом і що сили вдарив по оглоблі.

— „Стій! Куди прешся!—напустився хриплим голосом, з перекошеним від злости лицем.

„Я витріщив очі, повні здивування.

— „Свої! Свої!—коротко відказав і торкнув візника— „Рушай, мовляв“. Але цьвохнув батіг і затримав на місці.

— „Документи!—захрипів той же кіннотчик, крутячись біля тарантасу на гарячому коні.

„Якась непевність на мент опанувала мене. Я здвигнув нерішуче плечима. Але глянув на вершників, на їхні поважні обличчя, на їхню упевненість і пиховитість—таки, справді, міліціонери, подумав і спокійно назвав своє прізвище.

„Глузлива посмішка пробігла тоді по обличчях.

— „Комісар, значить!—нахабно й задоволено процідив один.—Зброя є?—запитав строго.

„Враз наче розвиднилось. Щось гостре вдарило в голову.

— „Невже бандити, засідка?—шпигонуло в серце. Інстинктивно мацнув у кешеню, холодна сталь бравнінга блиснула в руці. Але тієї ж хвилини сильний удар ззаду наганом по руці і мій бравнінг брязнув на землю.

— „Падлюка!—вилаявся другий кіннотчик, націлившись рушницею прямо в груди.—Руки вгору!

„Ненависть, призирство, страх і надії, пригадую, клекотіли в ту хвилину в моїх грудях, разом з почуттям безсилля й образи на свою необачність.

— „Ти мав рацію, Петре, на цей раз,—сказав я, з болем глянувши на приголомшеного візника.

„За хвилину, поруч мене всівся кіннотчик і, вирвавши з Петрових рук віжки, погнав коней. Швидко завернув у бік на мало накочену дорогу, що вела до байраку. Спинились біля перших дерев. Кіннотчики скочили з коней. Зв'язавши на смерть переляканого візника, поклали його на землю біля тарантасу.

— „Ну, а тепер поговоримо з тобою, пане комісарє,—глузливо звернувся один з бандитів до мене.

— „Ти, жидівський слуго, чого тут їдиш, народ баламутиш,—визвірився, знизавши мене очима з ніг до голови.—Кажі!

„Я з неприхованою іронією всміхнувся.— „Що це—бандитський суд?“. І, помовчавши трохи, відказав рішуче:

— „Я за трудящий нарід іду.

— „Брешеш, харя! — прискіпувався той.— Хто землю економічеську в Миколаївці під комуно забрав?

— „Люди!—відрізав коротко і гордовито.

— „Люди?—пирснув мов скажений другий бандит і зареготав.—Диви, хоробрий знайшовся, іще пащікує. А ну, знімай мерщій чоботи, ну враз!

„Огида піднімалась у серці. Але я покірно сідаю на землю. Чому? Може опанувала безвольність, тліла надія, чи просто страхіття

взяло тут гору,—хто знає? Я сідаю на землю, і покійно знімаю чоботи.

— „Ну, хлопці, кінчайте, почувся голос, певно старшого.

„Наступила коротка хвилина напруженого чекання. Перед мене промайнули мов би на екрані давно забуті картини. Юнацькі дні, школа, рідне село, своя братва, старенька мати. І глибокий сум обгорнув мене. „Невже я не побачу більше посивілої голови і старечих очей, не почую товариського голосу, не доторкнуся до її чола?

— „Кінчайте, хлопці, кажу!—знову гукнув старший.

„Я мимоволі підвів на нього очі. Щось знайоме кинулось в лице.

— „Гнат!—вирвався з уст короткий звук, повний несподіванки і якоїсь надії.

„Але в ту ж мить мене підхопили двоє під руки, давши стусана в спину.

— „Повернись!

„Я кинув зором, шукаючи наче порятунку. Як тепер пригадую, навколо було тихо. Вечірня імла стелилася густим павутинням між деревами.

„Вниз,—подумав і націлився вже пустити по-за деревами, але кляцнув замок, розітнувся постріл і я мертвим пластом звалився на землю“.

Тов. Макар спинився. Знову важко зідхнув і, запаливши цигарку, глянув зажурено за вікно.

— Ви, звичайно, дивуєтесь, — проказав знову, — чому саме я тут, у палаті разом з вами, а не де інше? Так отже, слухайте. Швидко потім з ближчого хутора дійсно приїхали люди пасти коней. Спочатку побачили тарантас, що під ним лежав ще звязаний візник а там надибали й мене. Обмили холодною водою рану, — була у груди наскрізь, — перев'язали полотном, а вдосвіта одвезли в місто.

„Я лежав у лікарні. Проходили дні й тижні, минув квітень і сходив уже травень. Рана почала нарешті заживати. Я почував нові сили. Радість життя обіймала мене. Я — весело сміявся, коли відвідували товариші. Макар, кажу, живуча істота, Макар швидко піде знову на роботу.

„Я вже думав виписатися з лікарні, коли одного разу в мою палату поклали хворого. Лікарня-ж — що в'язниця. Хто не поцікавиться новим сусідом, не висловить йому співчуття, а часом, коли має змогу, не допоможе?

„Мій сусіда розказував зажурено, хвилинами тихо стогнав, або сціплював зуби.

„Пішло з дурнички. Яюсь випадково з дробовика поранив руку. Ну, думав, заживе, хіба рідко це трапляється. А воно ні. Що далі—

гірше, болячіше. Каже лікар—треба буде різати руку, калікою, значить, станеш.

„Я слухав його скарги й болі, дивився в лице. Десь наче бачились, зустрічались чи що, так, так. Зовсім знайомі очі. Та невже він? Гнат? — пригадав, повний радости, гніву і помсти. Тієї ж хвилини я подзвонив з контори до нач. міліції, щоб негайно прибули в лікарню, є важлива справа. Вернувшись в палату, ходив нервовий, чекаючи.

„А хорий оповідав важко, тягуче.

— „Калікою станеш. А тут жнива йдуть, нікому працювати буде. Не наробиться жінка, коли біля спідниці двоє малих. Та коли б усе ще благополучно, а то лікар каже—зараження крові. А вмирати не хочеться замолоду.

„Я слухав його, скося поглядаючи на змарніле обличчя.

„А коли через півгодини зайшов нач. міліції і викликав мене в контору, я спокійно відказав:

— „Дякую тобі, друже, ти давно навідувався до мене, а я скучив за тобою. Та й подзвонив“.

Тов. Макар замовк. Хтось глибоко зідхнув.

За вікнами все ще сіявся дощ, дрібний і в'їдливий, як осіння мрячка на півночі.

ПРИГОДА НА ВОДІ.

— А скажи-но, товаришу Овrame, як у тебе нерви? Міцні, здоровенькі? Чи може розгвинтилися?—Так стрінув мене голова ревкому, товариш М., ледве я переступив поріг нелегальної штаб-квартири.

Це „привітання“, признаюсь, вразило мене не менше, ніж коли-б я почув, що в Німеччині вже проголошено владу рад.

„Як у тебе нерви?“ От так штука. Нерви?! Хіба я, ми, всі наші товариші знали це слово? Хіба вживали його тоді, коли з добрим смаком уминали гливкий, з несіяного борошна та з остюками хліб, коли спали коротким, тривожним сном, не витягаючи з кешені наготовленого револьвера, коли не знати було, чи лишимось увечері там, де застав ранок, чи може рушимо вперед, назад, на південь, на північ,—хто знає куди?

— Нерви? Я політрук батальона ЧОН і організатор партизанського відділу,—відказав я стримано, з погордою.

Але мимохіть майнула непевність, чи не наробив бува якихсь помилок, або вжив неприпустимих заходів.

Тов. М. підвів натомлені з синьою поволокою очі.

— У Завфронтбюро треба надіслати нашого уповноваженого, витриманого й надійного робітника, — розшифровував він своє привітання. — Ти недавно висловлював побажання, як тепер?

Я зідхнув з полегкістю.

Правда. Хто ж не захоче перенестися на короткий час із конспіративного становища в інший світ, де не треба буде ховати свого прізвища, де не доведеться бути що хвилини на поготові — чи не стежить за тобою на вулиці шпиг, чи не хапає за плечі якийсь охоронник? Це ж цікаво, — подумав я, — хоч трохи дихну іншим повітрям, побачуся з друзями й товаришами.

— Згода! — проказав без будь-якого вагання.

— Завдання серйозне, — пильно поглянув на мене т. М., неначе випробовував мою витриманість. — Ти маєш передати план нашої роботи і привезти відповідні директиви.

— Згода! — відказав я категорично і тим самим підкреслив, що добре уявляю серйозність уповноваження і складність обстановки.

— Гарзд! — відважив т. М., передаючи мені інструкцію і заготовлений на полотні

мандат.—Виїхати — якнайскорше, — додав коротко, прощаючись зі мною.

За якусь годину-другу я мав у руках із відділу звязку потрібні документи і все інше, звязане з моєю подорожжю.

Лишалось іще одно: вибрати дорогу і місце переходу через фронт. На моє питання: „Як буде зручніше й безпечніше?“ я одержав не зовсім виразну відповідь.

Усі шляхи хороші, мовляв. Залізницею? Перепустку треба мати. Це, правда, пусте, можна легко дістати, але-ж як далі? Шляхом? Там вештаються бандити, чіпляються до кожного стороннього, а крім того, у нас немає ще свого перепускного пункту, бо лінія фронту не стала, можна наскочити на ворога. Лишається ще одна путь—річкою. Вона мабуть найзручніша.

Того-ж вечора я побував на березі, щоб зорієнтуватися.

Мене справили до „дядька Панаса“. Після різних запитань, передмов і взаємних інформацій виявилась можливість переправи річкою.

Увечері я склався, зашив мандата в штани, переглянув документи, завчив напам'ять різні дати, нарешті повторив кілька разів своє нове прізвище.

Все, здавалось, було передбачено.

Швидко промайнула ніч. І рано, вдосвіта, ледве тільки посіріло у вікнах, я поклав у валізку трохи білизни, кілька книжок і вийшов з хати.

— От і добре!—привітно зустрів мене на березі дядько Панас.—Зараз і поїдемо!

Чотирьохвесельний човен, довгастих, вузький, „Чайка“—вирушив з річної затоки. Дядько Панас відв'язав мотузку і штовхнув його ногою з мілизни. Потім стрибнув у середину.

Маневруючи між цілою флотилією з дубків, човнів і барж, що нерухомо стояли біля берега, ми вибрались на простір.

Сіро-молочний серпанок, подув перших вересневих ночей стояв над річкою. Ближче перед нами блідо-прозорий, а далі каламутно-брудний.

Холодно-вохке повітря лоскотало лице і лізло, здавалось, у вуха, в рот, у ніс.

Та дядько Панас заспокоював.

— Туман? Це нічого. Хай буде поки що. Менше очей побачить, а там він розвіється.

Він легко веслує звиклими руками. Весла ритмічно вгрюзають у воду, вилискуючи чисто-вилизаними лопатками.

Але човен ішов досить повільно. Ми пливли проти течії. Згодом війнув легенький вітрець,

закрутився в ранковім тумані. Подув з-за спини. Крізь розірвану молочно-туманну завісу бризнуло сонцем.

Поклавши весло, дядько Панас нап'яв вітрило.

— Я так і думав,— каже він задоволено.— Сонце за стіну заходило, значить, сподівайся вітру. Так і вийшло. Тепер ми все одно, що в бога за пазухою.

Залопотіло полотнище. Неначе забився крильми спійманий птах. Човен заколихався.

— От так діло,— повторював дядько Панас, повертаючи веслом на фарватер.

Задоволений з доброї плавби, він цмокає люльку і мугикає стиха під ніс. Як плеск води, тягнеться довго, без краю монотонна мелодія, колись наспівувана мабуть чумаками.

Я сиджу на перекинутій упоперек дошці, близько до корми, ногами вперся в дно човна. Раз-у-раз повертаю голову назад.

„Чи не видно кого в догін?“—ворушиться думка.

Хвилини біжать за хвилинами. Минають години. Давно залишилася позаду затока. Давно зникли слободські будівлі, що тяглися околишніми берегами до міста.

Як змійка, вилискуючи спиною, під бризками соняшного проміння, звивається у зламаних берегах річка. Порожня й спокійна. Жод-

ного руху. Тільки довга стрічка від нашого човна простяглася на воді. Я дивлюся тоді на легенькі річні хвильки, що пливають назустріч нам, на пісчані островці,—де-не-де розкидані на мілкому. І схилившись на бік, хлюпочу рукою в воді, беру її в жменю. Так приємно лоскоче й пахне свіжа, ще трохи тепла вода, манить до себе. Пирнути б хіба?

— Ніколи, та й холодно, застудитися можна,—заперечує дядько Панас.

І я знов дивлюся на небесні прозоро-блакитні полотнища, що низько нависли над головою, на річну далечінь, на мінливі образи побережних картин, що навівають якийсь дивний настрій, радість, чи то сум.

Навколишній спокій і тиша передаються й мені. Я починаю наспівувати пісню. Пригадую одну по одній мелодії, стиха мугикаю. Але ось неначе струснувся беріг, щось упало й загуло, глухо й важко. „Десь обвал“,—подумав, глянувши на крутий беріг з випнутими брилами.

Але за хвилину—знову. Я насторожив вуха. Одне по однім розітнулося вже більш виразно гупання далеких вибухів.

— Чи не слід бува заждати до вечора. А то ще потрапимо під кулі?

— Це в стороні, на Кантеміровці,—байдуже пояснює дядько Панас.—Тиждень уже чути

отак. Одні з цього боку, другі з того. І ні туди, ні сюди, топчуться на однім місці.

— Он як!—удав я навмисне здивовання.— Хоч би скоріш кінчалось, а то ніякісінького діла нема,—проказав я з прихованою думкою викликати його на одвертість.

Він трохи помовчав, якось косо позирнув на мене.

— Порядку нема... от що. Палять тобі з гармат, а де? По своїх, тут же. Воно конешно, народу того розплодилося, ніде й діватись, одне одному на шию сідає. Воювати треба, слова нет, так воюй там з бусурманом, з німцем або що, а то завелися тобі унутрі.

— А нам що?—вів далі, трохи помовчавши,— нам треба порядку. От, є приміром у кого добро, собственними трудами нажите, ну й розпоряжайся ним, як знаєш, доглядай. Тоді буде толк, а коли і моє—твое і твоє—моє, то звісно вийде один розор. Без хазяїна ніде нічого не робиться, я так думаю,—філософував дядько Панас.

„Ну, видно, що це за ягода,—подумав я,—такого словом не пробереш“.

Прудкий вітер подув з заходу, сіпнув з півночі, налетів на вітрило і залопотів скажено, збиваючи човен у бік, до берега.

Дядько Панас енергійно наполог на весла, напружуючи силу проти вітру.

— Диви-но—який розгулявся! — бубонить невдоволений.—Підожди - но, ми тебе запряжемо.

А вибухи з кожним подувом західнього вітру ставали чим раз ближче. То били гармати там, на правому березі.

Широкими очима я вдивлявся на берег і напруженим слухом ловив звуки. Думки роєм кружляли в голові. Але на березі все було тихо й спокійно. Тільки пастух показався на кручі і привітно замахав картузом, щось вигукуючи.

А човен їде далі. Ген-ген покрутилася в берегах річка, порожня й німа як і зранку та годину тому.

„Це приємно і разом з тим дивно. Чи не перетята бува далі путь?“—зароджується думка. Тим часом стрілянина ущухає. Як далекий гуркіт грому, долітає луна, віддаляючись.

Надходить вечір.

Сонце ще раз ударило з-за прибережного шпиля по низинах. Пробігло огненим конем по лісах і хутко зникло за узгір'ям.

Смеркова сутінь, похована по побережних урвищах, тепер розпливлася в повітрі. Затягала береги, річку й простори.

Рідкі постріли, що ледве долітали до слуха, ущухли зовсім. Заступала тиша ранньої осінньої ночі. Тільки злегка під веслами

хлюпалась вода та десь далеко гавкав собака.

Ритмічне коливання човна мене потроху заколисує. Утома, чую, вступає в ноги, обіймає повільно тіло. Я борюся з нею, повторюю своє нове прізвище, пригадую різні епізоди з останніх днів, боїв, очікувань і сподіванок. Але очі що далі злипаються, наче в'їдливий дим заповнює їх.

Тоді я знову напружую волю і дивлюся в річну далечінь.

Блідий вогник мерехтить перед нами.

Я торкаю дядькову спину.

— Бачите?—питаю більше вражений з несподіванки, ніж стурбований нею.

— Мабуть хтось преться в Н-ське—буде веселіше. Ось побачимо.

Огник тим часом стає ближче. І незабаром під ним зарисувалась чорна пляма. Швидко виросла в силует невеликого судна: баржа чи то катер. Раптом гострий голос:

— Який там чорт преться? Не руш, стрілятиму!

Дядько Панас затримав весла.

Підійшов катер. На чардаку замигтіли тіні кількох постатей.

„Охорона, тільки чия? Їхня, чи може вже наша?“—пильно придивляюсь до постатей.

Почалося звичайне розпитування — куди, звідки та чого.

— Куди-ж—звісно додому,—відповідає дядько, — вертаю додому з міста, відвозив яблука, щоб де-що купити.

— Кругом бій, а він з яблуками,—огризається охоронник.

— А що-ж, коли досиділися до того, що нічим голого тіла покрити, ті-ж дохазяїнували, — відказав дядько спокійно, обміркувавши очевидно наперед свою відповідь.

Охоронник постояв, процідив крізь зуби щось невиразне і вирячився на мене.

— А другий хто буде?

Я витяг з кешені документа.

— Лікар з Н-ського. Їздив у відпуску, тепер повертаюсь на службу. Охоронник покрутив довідку і вперся в паспорт. Потому хитрувато, з властивою, очевидно, всім шпикам підозрілістю перепитав прізвище, вулицю й № лікарні в Н-ську. Беручи документи, я мав добрі інструкції. Вивчив їх до найменших дрібниць і тому спокійно задовольнив цікавість.

— Так, — протяг розчаровано. — Войтолович, кажете? А ми десь ніби-ж зустрічалися.

„Провал“?—майнула думка. ...Але вмент я опанував себе. „Може це звичайний прийом збити з пантелику, або випадкова схожість“.

— Може бути, десь у лікарні, на вулиці, чого-ж дивного?—примружив я очі від світла лихтаря.

Охоронник хитрувато всміхнувся.

— В лікарні, тільки не в тій, що гадаєте.

Я звів погляд на нього і перед мене немов на екрані перебігли епізоди з недавніх подій.

...Останні дні боїв на річці С. Тривожне становище на лінії фронту. Ворог знову навідає. Знову зробив прорив. Повсталала загроза для міста. Треба зліквідувати прорив за всяку ціну. Останній надійний резерв, батальон особливого призначення, має наказ атакувати на зорі ворога з флангу. Треба намацати його сили, бо в день розвідка сповістила, що там сталося перегруповання. Прапорщик Макуха з двома червоноармійцями їде з вечора на розвідку. Минають хвилини напруженого чекання. Потім несподівано ворог почав атаку, попередивши нашу. Говорили про зраду.

— А-а-а!—вихопився в мене довгий звук, повний призираючого й здивованого.

— Так, так. Прапорщик Макуха, ви не помиляєтесь,—кинув він злорадно, розвіявши всі мої сумніви, що до його ролі. В ту ж хвилину перед моїми очима блиснула холодна сталь револьвера.

— Руки вгору, прошу перейти на катер,— приказав він суворо.

Я мимохіть підняв ногу, щоб перейти на катер. Але враз мої плечі подалися назад і нога, немов паралізована, опустилась на човен. Перед мене ясно повстала жорстока картина наслідків: глум, і неприхована радість шпигів. Як же ж! Спійманий комісар. Допит і вишукування звязків, глуха камера, ніч повна самотности й тортур, а ще... І разом пригадую обов'язки, прощальну розмову, обіцянки й сподівання. „Ех ти, зюзя“, засмоктало під серцем, „ускочив у сільце та й злякався. А ще комісар бойової частини!“

Суворий поклик охоронника перейти на катер нагадав мені становище. Я опанував себе і скоріше, ніж розітнувся постріл з револьвера, був уже під водою.

Холодна вода вдарила мені в лице, у вуха, в потилицю. Потім, проточившись крізь намоклу одежу, побігла за пазуху. Вона колола тисячами дрібних загострених колючок.

Я звивався під водою, прискорено мотав руками й ногами, щоб зогрітись, та дарма. Я почував, як тіло моє слабло, як вода душила мене. Тоді вплив на поверхню. Висунувши голову, передихнув. З катера, що лишився позаду за кілька сажнів, мене помітили. Почалася густа стрілянина. Кулі роєм

булькали з усіх боків біля мене. Я захопив повні груди повітря і знову пірнув.

— На той берег,—майнула думка.

Пронизливо-холодна вода знову почала душити мене. Сціпивши зуби, я намагався зберегти рівновагу, але руки клякли з кожною хвилиною, ноги путались. Набрякла одежа завважала рухатись. „Невже смерть?“— блискавкою проходилося в свідомість. Я зібрав останні сили, і в цю ж хвилину почув щось тверде під ногами, ще хвилиною і голова над водою. Я на мілкому, а спереді невеличкий острівцець.

Безсилий витягся на піску. Глибоко хапав повітря.

Бігли хвилини, довгі, як вічність і порожні як безодня. Річка, береги, острівцець, шпики, стрілянина,—все здавалося поринуло в прірву, стало далеким і не цікавим. Я тільки часто дихав і байдужими очима дивився в темну сутінь ночі. Потім тіло затіпалось, холодний вітер морозом війнув у лице і побіг комашками по спині, ногах, руках і плечах. О, коли б скинути набряклі чоботи, що стопудовими гирями висять на ногах!

Тим часом катер, гойдаючись у темряві, йшов уперед, просто на острівцець. „Хай іде, мені що?“—тупо міркував собі я. Кулі бджолами полетіли над річкою, падаючи на пісок,

у воду. Все ближче катер, видно людей, рушниці.

— От-от-от...

Я вдивляюсь у далечінь, на чорні німі береги, на темну воду; в очах темніє і все навкруги неначе плигає, крутиться, танцює.

— Хай іде, мені що!!

— От-от-от—наближались звуки з катера і враз куля дзизнула над вухом.

Але разом у очах замиготів слабкий вогник—що це? На другому березі? Почувся постріл, спочатку один, потім густа стрілянина. З катера відповідали.

Надія ворухнулась у серці. Я підвівся і шубовхнув у воду. Та швидко руки залякли. Вода сперла груди. Голова обважніла, в ухах загуло. Річка загойдалась. Вода залила береги, простори, свідомість.

... Густа безпросвітна мла тане поволі: блідий передранковий світ пробивається згори. З-за випнутої коси впливає човен. Не човен, а просто довгаста квадратова коробка, збита з дошок, неначе труна. Легенькі хвилі хлюпають об неї. Хвилинами опускається в воду, знову підноситься.

Я лежу горілиць на дні цієї коробки. Зібгані ноги ниють в колінах, у литках, у ступнях, невпинно й нестерпуче. Мої руки, неначе прив'язані тонкими жилами до плеч,

занесені під голову. А згори вкритий якоюсь вагою, не можна повернутись.

Я випростовую ногу з під ваги, але міцна рука хапає мене за литку і втискує знову в коробку.

— Не пручайся, пане комісарє, а то риbam на поживу підеш скоріше, ніж сподіваєшся,— бубонить голос.

Втиснувши ногу, людина сідає мені на коліна і простягає руку за пазуху, нишпорить по шиї.—Ну, пане комісарє, як ся маєте? Добре скупалися,—га?

Мороз біжить мені по спині.

— Геть з рукою, геть я не хочу, не хочу,— от-от закричу—і не можу, неначе кістка застряла в горлі.

— А все таки молодчина парень,—хвалю таких людей,—знову озивається людина,— хоч ти що, а люблю.

Я насторожую слух.

Страх і здивовання огортає мене.

„Шпик, шпик Макуха“,—тиснусь до дна човна.

Але знову чую той же голос, трохи докірливий.

— Базікай на свою голову. Шпик! Який там шпик? Подивись-но ближче. Я Ганжій, хіба не пригадуєш?!

Враз човен хитнувся і став непорушно.
Я простяг руку.

— Очуняв, братухо, таки очуняв. А ми вже думали—дуба дав. А таки дав-би, коли-б наша розвідка не наспіла на стрілянину.

Я підвів голову і озирнувся. Підо мною на землі сіра шинеля, а близько горить багаття. Відділ червоноармійців розташувався навколо. Нахилившись, хтось вовтузився біля мене.

— Таки знайшли свого комісара,—привітно каже товариш.

— Ганжій?!—вигукнув нарешті я, пізнавши червоноармійця з батальону ЧОН.

І глибока радість відчулась по всьому тілі.

Я був уже по тім боці фронту.

БЕЗ ГРУНТУ.

Унтер-ден-Лінден! Унтер-ден-Лінден!

Як накочена сковзалка озерцева, лощиться гладко шліфований асфальт парадної вулиці. Повз кучерявих лип легко шмигають, виблискуючи лаком, автомобілі, то пронизливо гудуть двох-поверхові одоробла—важкі омнібуси.

Як ріка у високих кам'яних берегах—течуть люди широкими панелями. Не знати, звідкіля, не видко, куди, без упину, неначе творять вічне коло. Іскриться сонце у прибраних вітринах крамниць, ясними усмішками падає на обличчя.

Дзвони, голоси й гудіння.

Грає Унтер-ден-Лінден сонцем залитий, манить і сміється. Сміється й манить. А проте:

„Нудно. Мов випадковий гість на панському бенкеті. Чужий і непотрібний“.

На ріжку, як завжди, стоїть полісмен. Струнко-виправлений, з парадною каскою на гордовито підведеній голові з непорушно-

завмерлими рисами на лиці. Поважно зводить угору палочку, регулюючи трамвайний рух, поважно опускає.

„Як манекен у вітрині,—подумав. — Смикнув раз—підвів руку, смикнув вдруге—опустив“.

Від Бранденбурзьких Воріт, з Тиргартену війнуло весняним подихом. В блідо-рожевому цвіті стоять магнолії й падають пелюстками на алею Перемоги, важкої, як каска полісмена, як сама колишня німецька монархія. Шумлять верхів'я дерев, переплутані з телеграфними стовпами, бігають бавлючись діти. А з лави біля статуї Фридриха гарячими очима дивиться соняшна блондинка, тулячись плечем до сусіда.

Зелено, ясно-весняно, а проте нудно. Мов чужий на панському бенкеті. Чужий, непотрібний.

Купив газету „Голос Росії“, пробіг по шпальтах:

„Репарації, репарації, репарації. Гроші, гроші й гроші. Ех, захворіла Європа на репарації, мов та стара баба на безсонницю. Чи видужає?“.

Згорнув газету, хотів сунути в кешеню та зачепився—великими літерами прочитав:

ГНИЮТЬ З ГОЛОВИ.

Наші прогнози—читав—що до більшовизму були якнайбільш правдиві. Усі махінації виплутатись з того

стапу, в якому вони опинилися, не дають жадних позитивних наслідків. Останні наші відомості, всупереч галасливим і, як звичайно, брехливим, інформаціям більшовиків, ще раз свідчать про їх неминучу й близьку загибель. Промисловість животіє, селянство виснажене, робітництво голодує й починає боротьбу. А більшовики спекулюють, як тільки можна й чим тільки можна. Словом, гниють з голови.

Ми напередодні важливих подій. Треба бути готовими.

— Так—протяг замислившись. А далі проказав:

— А чи не пора кинути тут топтатися, на блуканні вичикувати тих подій, Гольца та Фріца комісіонерства обслуговуючи, — га, Романе? Чи не пора самому їхати підганяти ті події? Як тобі здається? дивлюся задуманими очима геть понад вулицею, а на лобі лягла глибока зморшка.

По кількох днях одержав відповідні документи й наказ:

„Пропонується негайно виїхати на Україну для провадження роботи згідно з виробленим планом. З вами їде т. Маруся П.

Про спосіб переїзду кордон подасть вказівки Б.“

Закордонне бюро с. р.

Гервасій Нехода, він же Роман Чепурний (по метриках), стояв біля вікна.

Внизу лежить залізна колія. Мов гадючки, виблискуючи шліфованими спинками, при-

пали до землі рейки та й потяглися вздовж і поперек.

Геть у кутку стоїть вагон з проламаними боками, за ним другий, третій. А ще видніється паровик, чорний, завмерлий. Біг, здається, по рейках та й розтягся, як підбитий звірюка. А там снує маневровий. То взад, то вперед, важко дмухає, сопе, вибираючись з заплутаних рейок на пряму путь.

Чітко вибивають ритм колеса.

— Туа-туа-так-так... Грає десь ріжок, відгукується другий.

А за колією амфітеатром стоять мури, будинки. Мов чотирьохкутне каміння казковими велетнями накопичене. Що не ярус— все вище, все більше. А ще вириваються заводські труби, задимлені димарі. Горять бані церковні, золотими огнями горять.

— Мов щось путнє,—каже Роман, дивлючись за вікно.

— Що саме?—запитує Маруся, дістаючи речі з дорожньої валізки.

— Місто, — кажу. — Труби он заводські, бані золоті, вежі якісь. Можна було сподіватись, що вони порозвалювались, аж от: столиця, звісно, не можна, треба підфарбувати.

— Резиденція уряду й опереточного парламенту, забула додати,—посміхнувся іронічно.

Зробив кілька кроків по кімнаті, потер лоба.

— Зрештою дома,—кинув,—та ще й в столиці. Скінчилось мандрування. Час до роботи, а то не знати було, чи ми партія чи не партія, колишня партія, не то просто гурток приятелів. Треба поповнювати звязки з заводами, збирати розпорошених людей, бо з селянською романтикою, як де-хто думає з наших, далеко не заїдеш.

Помовчавши, додав:

— Запізнилися трохи, слід було б розпочати раніше.

— Що можна, робили,—відказала Маруся, пораючись все ще біля валізки.—Але ж терор, не забувай.

— Вигадки! Волю згубили, розм'якли. От що! За часів царату теж був терор, а спинялась робота?

— То інший час, інші умови. Терор, та не той, з фіговим листячком. Суд і гласність і інші причандали. Як же ж! До Європи прислухалися, залицялися до крамарихи, так чепурились. А тепер?

— Тепер сами закони пишемо. Слухай, Європа.

— Ти завжди серйозну розмову на жарт обертаєш,—буркнув невдоволено Роман.

— Хто знає? Може жарт обертаю на сльози. Така видно вдача: сльози й жарт.

Задумавшись, повторила:—Сльози й жарт. А це саме життя, правда, сльози й жарт?

— А ми звикли вважати за основу життя—працю, боротьбу.

Випрямилась Маруся й закинула назад пасмо волосся, що насунулось було на лоб.

— Я теж кажу—боротьба й праця. Та це не все. Життя—дволикій Янус. Одно лице—боротьба й праця. Це, так би мовити, зовнішнє. Сльози й сміх—то внутрішнє.

— Це щось від жіночої психології.

— Коли хочеш, і чоловічої. Боротьба, звичайно, має завжди мету. Кажуть—боротьба за ліпше життя, а я кажу—за право сміятись. Сміх там, де є ліпше життя. Ми боремося з більшовиками не тому, що гарно боротися, а тому, що прагнемо до кращих форм суспільного життя. Ми так віримо. От.

— Великий філософ з тебе,—проказав іронічно,—Епікур новоявлений.

— Ти хмуришся, Романе? Не треба, мій друже. Правда! Нехай буде сьогодні сміх і жарт. Коли ні—хоч безхмарність. Бо завтра почнеться...

Вона подивилась йому в очі, а він вимовив примиреним голосом:

— Так, почнеться боротьба й праця.

Залізна хвіртка паровозного заводу відчинилася й на широкий двір ступив Роман.

Праворуч од хвіртки притулився до паркану будинок з табличкою над дверима: „За-
водоуправління“, „Фабзавком“. Ліворуч роз-
кинулись цілим кварталом цехи.

Озирнувся навколо.

Спробуємо,—подумав.

А сторож показав рукою.

— У завком прямо. Зараз усі в зборі,
так що, значить, можна. Полапав в кешені
піджака документи й твердими кроками пі-
шов у завком:

— Спробуємо! Що вийде?

Голова поклав важку жилисту руку на
зшиток, що лежав розгорнутий перед ним і
вставився запитливо:

— Свій, не свій? Чого йому треба?

Відгадав Роман.

— Шукаю праці, на ваш завод хочу по-
ступити.

Здвигнув плечима голова.

„Даремна, мовляв, розмова“. Потому від-
повів.

— Нагрузка у нас повна. Скорочення ще
може бути.— А помовчавши, закінчив:— та це й
справа не наша: біржа. Ми з біржі беремо,
як треба. Так на біржу. Там може що да-
дуть.

— Біржа, знаєте, того?—жди погоди. А коли в пузі порожньо, то не здорово ходити на біржу. А до того я, здається, заробив собі право на шматок хліба.

Голова знову поклав руку на зшиток і підвів очі.

— Я робив уже на заводі, паровозному,—упевнено продовжував Роман.—В Н-ському, в слюсарному цеху був. Під час останнього наступу білих лишив завод, тікав. Задержавсь на селі. Вертаюсь от тепер.

Знизав очима голова й постукав пальцями об стіл:

— На евакуації, значить, був? комуніст чи що?

— Я так примітний був на заводі, а до того ще бувший політичний каторжанин. В Іркутському, в централі сидів.

— І не партійний!?

— Та я так,—відказав живо Роман,—коли хочете комуніст. Тоб-то за комуністів,—пояснив.—Тільки якось сталось, що я у партію не вступив. Сім'я знаєте, того...

— Документ про Іркутськ є? — запитав помнякшавши голова. І, переглянувши витягнений Романом папірець, написав: „Прийняти на завод у слюсарний, як бувшого політичного каторжанина“.

А ввечері Роман, потираючи руки, казав:

— Справа йде на добре, Марійко. Моя технічна освіта стала в пригоді. Я робітник паровозного заводу. Завтра заступаю.

Потому ходив по кімнаті, замислившись.

— Так,—перевіряв неначе свій план,—почнемо з дезорганізації. Колись починали з організації робітництва, тепер з дезорганізації апарату. Міняється час, міняємось і ми в часах. Так.

— Гаразд,—відказала Марійка, і додала:

— А я була на біржі. Нещасні ті люди, замурзані, голодні. Місяцями ходять і все одно: „ще немає“. Пробувала говорити. Нічого не знають і знати не хочуть. Одна думка: хліб. Дайте хліба і більше нічого.

— Люмпен,—скептично відказав Роман.— Люмпен—завжди такий: йому хліба та ще розваги. От почнемо з паровозного, да!

Завод паровозний з гарту й заліза. У піснях квартальних оспіваний і в таблицях заповідних прописаний і в легендах новочасних омріяний.

Завод паровозний за містом лежить, за високими мурами зубчастими. Не пройти у цехи, як замкнеться, не дістати за широкий двір. А сторожкий за тисячі зорів, на тисячі слухів вразливий.

Скаже місто—слово розійдеться басом по цехах.

Завод скаже—розвісить місто свої вуха, зашушукає. Бо знає:

...не раз ламалися списи козацькі об високі мури, не раз відступали жандарські загоки, як точилися смертні бої, не раз гускла гаряча кров заводська на кварталах міста.

Завод паровозний, завод загартований.

— Що зробить паровозний, так буде і в нас,—кажуть на інших.—Отож!

Ходить земля ходором, де паровозний, неначе під спудом хтось їздить важкою колісницею, а в цехах повиснув густий гул.

Молотки й верстаки, молотки й машини.

А Роман ходить біля машини та неначе сам з собою:

— Велике діло машина. Раз-два й готово те, чого руками й за місяць не зробиш.

— А ще б!—підказує сусіда.—Й вигадали ж отаке. Розум, сказано, розум.

— Як подумати,—далі провадить Роман,—то можна сказати,—усе машина. Немає зараз життя без машини. От прикладом. Не було-б цього заводу. Не виробляли-б паровозів. Що було-б тоді, га?

— А звісно—стали-б залізниці.

— Залізниці стали-б? Отаке! То ще нічого, чоловіче, а місто ноги витягло-б, бо на

волах для нього не настачиш, йому вагонами подавай.

— Да!.. велике діло машина.

— Та воно, власне, як подивитись ближче, — каже Роман, — то не так та машина, як ті, що біля машини, наш брат, робочий. Машина піде, коли ми схочемо, й зробить те, що схочемо.

— Свята правда, свята.

А Роман моргне очима та й замовкне.

Атож!

— Треба пам'ятати.

Сиділи в пиварні „Українська Нова Баварія“ коваль з паровозного Микола Рябий і Роман.

Десь поблизу розкидав дзвоники трамвай.

... Дінь! Дінь! Дінь!

А під вікном вигукував газетяр:

— ... Революція в німців! Революція в німців! Революція в німців!

— Не співай, хлопче, а то ще охлянеш, доведеться цвірінькати завтра, — жартував якийсь прохожий.

— Та дивись, щоб тобі по потилиці не дали.

— Не обдуриш, не продаси, — відгризався газетяр.

Микола Рябий допив пиво й хитнув головою в бік вікна:

— Отак воно й повелося. Як почитати газету, то виходить скрізь пагано. І там голодують, і там бунтують, і в поляків страйкують, і в німців революція. Уся Європа, можна сказати, нікудишня. От тільки у нас і гаразд. Усім гарно. Рай та й годі.

— То так, — проказав Роман і піддав, — а як придивитися?

— То може гірше й немає — махнув рукою Рябий. Б'єшся-б'єшся, прієш-прієш, а прийде субота — сунуть тобі гроша й живи, як знаєш. На хліб сяк так стягнешся, а щоб до хліба — не думай. Куди це годиться?

— Своя влада, робоча.

— Да... — протяг Роман.

Поблизу за столом цокнулись шклянками. Дівчина з підмазаними щоками кокетливо прижмурила очі:

— Я за неп, Грицю, неп життя, весело.

— А я за шрапнель, — всміхнувся Гриць. Їж усі ячмінь з остюками та й годі. Комунізм, так комунізм. А за непу тут тобі біфштекс одному, а другому й ячменю біг дасть. Хай живе комунізм!

— Ти завжди так — наперекір? — стулила дівчина нафарбовані губи й виставила кокетуючи ногу.

— Я хочу неп. Неп так весело.

Микола Рябий подивився сердитими очима й казав:

— Да... а я хочу, щоб робилось по справедливості. По справедливості, кажу, треба з робочими поступати. Раз влада робоча, так треба, щоб він хлібом не давився. А він мені, голова, каже:—Ти, Рябий, не дуже свою кирпу гни. Не забувай, що нагрузка не повна. Скорочувати може доведеться. То гляди. Бач, він мені скороченням допікає. Гавкає як той...

За сусіднім столом голосним сміхом розійшлася підфарбована дівчина.—Ні, я так не можу,— вимовляла захлипуючись.—Неп так весело.

Роман, наливаючи пива, процідив крізь зуби:

— Так голова допікає. І що ж?

Рябий підсунувсь ближче до столу й, розвівши руками, зтиха проказав:

— Треба цехам зібратися та покликати кого з правительства. Нехай воно скаже. На те ж воно й правительство.

Широка посмішка розпливалась по Романовому лиці.

— Якби знав цар-батюшка, що роблять міністри, то була б казка про білого бичка.

А потому з погордою додав:

— Ми робітники!

Напружена тиша лягла на хвилину в пиварні. Роман знизав очима й, схиливши голову, повторив притишеним голосом.

— Ми робітники. Так от як треба. Боротьба. В боротьбі здобувати своє право. Спочатку страйк, а ще перевибори завкому. Слід дати своїх людей. А там буде видко.

— Може й так,—замисливсь Рябий. А чи виграємо?

— Певно, ми сила, у цехах гомонять.

Твердими кроками розходились від пиварні, задумливо-мовчазні, а на ріжку стояв ще газетяр і вигукував:

— Революція в Німеччині! Революція в Німеччині!

Пливуть по цехах паровозного шепотом передані слова. Короткі, таємничі. Не знати, ким вимовлені.

— Що то вийде?

— А вийде!

— Звісно!

Потому сталося. Микола Рябий спинив ричага біля машини й запалив цигарку.

— Не втече,—проказав.—Нехай спочине, а ми поговоримо. Ей, хлопці,—гукнув,—підходь сюди. Тютюном угощаю.

Хтось крикнув сердито:

— Що за okazія. На якого дідька машину спиняти.

— Не хорохорся, йди поговоримо.

Опинившись серед натовпу, Рябий говорив:

— Треба нам, братці, подумати, щоб по справедливості усе на заводі робилось. Щоб робочий був, як людина. Заробив — видавай, не тягни, та плати як слід, а то дають неначе милостиню. Жебраки ми, чи що?

— Нам милостині не треба, — підтягували інші.—Плати як слід, що помагається.

— Да, як робочим треба, то виходить немає—зжиматись усе радять, а на щось інше вистачає.

— Да, на онтомобілі є, в новеньких катаються.

Почувся скептичний голос:

— По дурному це робиться, братці. За обідом можна говорити, чи то після роботи. Завком скликав би.

— Скликав твій завком! Та багато толку вийшло?

Рябий підвів руки й, коли галас притих, знову почав:

— Треба організовано та разом. Бо як будемо шепотіти по кутках, нічого не вийде. Запряжуть так, що й не прукнеш. Чи, може, так і годиться, га? Для того, може, й кров свою проливали, щоб з нас посміхалися та на

наших плечах їздили, га? Як ви думаєте, братці?

— Звісно, треба боротися — чого ж тут мовчати.

— Виходимо у двір! Нехай дають, що помагається.

— Це страйк?! — вигукнув хтось з натовпу. — А чи подумали проти кого? Проти самих себе. Хіба не наші товариші сидять у завкомі? Чи краще, гадаєте, буде, коли сядуть туди інші? Більше терпіли, а тепер можна заждати. Поправляємось.

— Поправляємось? Чули вже про це, у газетах читали...

— І по заводу бачимо. А що вийде, як почнеться колотнеча?

Голоси змовкли на хвилину, потому хтось хитнув головою:

— Та воно й правда. Було гірше та терпіли.

— Да, як подумати, своя влада, робоча, страйкувати якось того, — розважливо проказав другий.

Тоді спробував ще Роман.

— Своя влада! Звісно своя влада, робоча, — почав обережно, — а коли вона забуває про це, то треба нагадати. Що ж петиції писати чи жалібні заяви — їх у нужник викидають. Ми робітники й знаємо один спосіб боротьби за своє право — страйк!...

А з другого боку загув бас:

— Знаємо ми це, чим воно пахне. Ставай, хлопці, до роботи, краще буде. А то страйкувати? Теж птиця! Що ми для буржуїв робимо, чи що?

Захитався натовп, заговорили голоси.

— Да, воно пагано, правди не сховати, та ж своя влада, свої наче люди, не які там бузувіри товстопузі.

— То-то й є, як подумати!...

А далі... пустив хтось ричага. І коли зайшов голова завкому, у цеху стояв густий гул машин, ходили важкі молотки, падали на ковадло, тільки іскри летіли навколо.

Нерішучими кроками вступив Роман в кімнату і важко опустився на стілець. Підперши руками лице, сидів мовчазливо, нахмурений. Маруся скоса подивилась на нього. Потому проказала первою:

— Знаю, усе знаю. Славно йдуть справи, немає чого говорити. Робітництво за нас—як же ж, заколисували себе надіями. Правда, у наших закордонців усе гаразд. Поспішають Європу інформувати.

Роман підвів очі.

— От маємо,— розгорнула газету „Голос Росії“.—Свіжий, з Наркомінделу дістала. Новини.

Цими днями у Х. на Україні відбувся величезний страйк на паровозному заводі. Три тисячі робітників кинули працю, вимагаючи побільшення платні й перевибору завкому. Спроби комуністів припинити страйк було рішуче відкинуто. Робітники вийшли на вулицю з криком: „геть комуністів“. Було викликано батальон Гепеу для припинення заколоту.

— Ну, я так не можу, — крикнула голосно. — Дурять себе й чужих. „Було визвано батальон Гепеу“ — ха-ха, — зайшлася істеричним сміхом.

— Що ти хочеш?, — натовлено проказав Роман.

— Правди хочу! Правди, — коли ти не знаєш.

Роман дивився у діл і говорив повільно, неначе підшукував десь слова.

— Що ж? перебільшено трохи—так, а страшного нічого немає. Бо це політика. — Слід пам'ятати. А там, де політика, не обійтися без демагогії. Чи не тому більшовики опинилися біля влади, що наобіцяли масам земного раю—забула хіба?

— Як це в тебе ненатурально. — Демагогія може бути там, де є щось відносне, абстраговане, а перекручувати факти—це брехня, негідна, безгрунтова, нічим не виправдана брехня...

Помовчавши, продовжувала:

— А в ім'я кого й чого ця брехня? Ми ж, соціялісти, визнаємо класову боротьбу, віру-

ємо в соціялістичний лад, погоджуємось навіть на диктатуру пролетаріату. Робітництво, як видно, зараз за цю диктатуру, так в ім'я ж чого, я питаю, вживають брехню?

— Так, навіть за диктатуру робітництва, а не за узурпаторів, — відказав нахмурено. — Та й на все буває час, яблучко не впаде, доки не доспіє, мати не родить, доки не виносить, соціалізм не прийде раніше, як дозріє в попередніх формах.

— То треба скласти руки й виждати, коли він вистигне?

— Ні, ми підготовлюємо путь для нього.

— Демагогія, — кинула роздратовано.

Сторожка тиша лягла потому в потьмареній кімнаті.

Другого дня, переглядаючи газету „Комуніст“, Роман здригнув. Мов електричний ток пронизав тіло.

„Цим заявляю, що я вихожу з партії с.-р., діяльність якої вважаю зо контр-революційну, скеровану на користь національної й світової буржуазії“.

Марія П.

Читав раз і вдруге. Повільно, над кожним словом спиняючись. Неначе розгадував якийсь захований зміст. Потому пішов, дико посміхаючись:

— Контр-революція — ха-ха! — Близько паровозного озирнувся.

Чорними хмарами стелився дим над цехами. Двигтіла земля, гули машини.

А з боку від казарми N-ського полку неслася мелодія:

„Ми смело в бой пойдьом
За власть советов“.

Подивився тупими очима й махнув байдужно рукою:

— Пізно, Романе, немає тут тобі ґрунту.
Зайвий чоловік — ха-ха-ха!

Ще раз озирнувсь й, мов п'яний, пішов назад.

З М І С Т

Свято на буднях	3
Рада	22
У Байраку	45
Біля гудків	59
Чекання	75
Вороги	96
Пригода на воді	115
Без ґрунту	131

—

КНИГОСПІЛКА

ХАРКІВ, Горянієвський проул., 2.

КИЇВ, вул. Воровського, 48.

М. Бажан. 17 патруль. Поезії	50	коп.
Його-ж. Різьблена тінь. Лірика	40	"
Ол. Досвітній. Хто. Соціяльний роман	1—60	"
М. Йогансен. 17 хвилин. Оповідання	20	"
Я. Качура. Непі. Оповідання	45	"
Ол. Корж. Бортъ. Поезії	45	"
Г. Косинка. Мати.	12	"
П. Лісовий. Дичавина.	60	"
Його-ж. В революцію.	90	"
А. Любченко. Буремна путь. Оповідання	25	"
Я. Мамонтов. Вінки за водою. Лірика	50	"
П. Панч. Калюжа	20	"
Його-ж. У містечку Бе. Оповідання	15	"
В. Підмогильний. Третя революція. Опов.	25	"
М. Семенко. Маруся Богуславка. Лірична драма	60	"
О. Слісаренко. Плантації. Оповідання	45	"
Його-ж. Камінний виноград. Оповідання	1—50	"
Ю. Смолич. Останній Ейджевуд. Роман	1—	"
В. Сосюра. Вибрані поезії	25	"
М. Хвильовий. Колонії, віли...	20	"
Його-ж. Пудель	35	"
Гео Шкурупій. Жарини слів. Поезії	30	"
Його-ж. Пригоди машиніста Хорна	25	"
В. Юрезанський. Заграви над ланами	60	"
Ю. Яновський. Кров землі.	1—20	"

A 531076

elib.prlu.org

**СКЛАД ВИДАННЯ:
Київ, ул. Короленка 46
Харків, Горяїнів. пр. 2**